

FEITL ISTVÁN

Kiegyezés vagy fegyverszünet? Kádár János 1968-ban az Írószövetségben

„Nagyon meleg volt, a forróság ellen nem lehetett védekezni, ha ablakot nyitottunk, az utcáról beáradt a hőség és a zaj. Hamarosan lekerültek a zakkok az előadóról és a hallgatóságról egyaránt. Négy óraker kezdődött az ülés, fél tíz után ért véget; öt és fél órát maradt együtt a társaság, köztük irodalmunk nagy öregjei is. Kádár János négyórás beszédet mondott – de mintha még ez sem lett volna elég; a hivatalos program után egy pohár konyak, fekete mellett még jó ideig folyt a beszélgetés, barátkozás.” Kádár János látogatásának atmoszféráját így írta le Molnár Géza az *Élet és Irodalom* 1968. június 15-i számának első oldalán megjelent cikkében.¹ Molnár számára élmény volt ez a találkozás; az „emberközeli” Kádárt a szabadon, póztalan őszinteséggel, kertelés nélküli beszédmódd jellemezte, a nem parancsoló, hanem meggyőző szándék, a széles intellektuális horizont, amellyel a helyzet „összes lényeges külső és belső viszonylatát áttekintette”. Molnár erős pátozzsal és azonosulással szolt e megváltozott hatalomgyakorlási stílusról, ezt fejezte ki a cím is: *Nem uralkodás, hanem szolgálat*. A viszonyítási pont persze a személyi kultusz időszaka volt, nem 1957–1959. Ahogy Kádár János, Molnár Géza is 1956. november 4. utánótól datálta a hatalomgyakorlás megváltozását, amelyet a párbeszéd, a politikai tolerancia fokozatos kibontakozása jellemez. A cikk tabuként kezelte az 1956 utáni évek történéseit, amely az írók és a hatalom viszonyát illetően meglehetősen kíméletlen időszaknak számított.² Kádár azonban a találkozáson nemcsak 1956-ra tért ki nagyon hangsúlyosan, hanem a rá következő évekre is. A kérdés megkerülhetetlen volt, mert egy új, személyes számvetés az írók és Kádár János között már régen váratott magára. Ráadásul 1968 fordulatot ígért a politikában, s az írók nem tudták, hogy ez jót vagy rosszat jelent nekik. Bizakodtak és aggódtak. Az Írószövetség vezetői, különösen az elnök s egyben országgyűlési képviselő, Darvas József inkább az aggódoók közé tartoztak.

¹ MOLNÁR Géza: Nem uralkodás, hanem szolgálat. *Élet és Irodalom*, 1968. június 15. 1.

² Lásd erre STANDEISKY Éva: *Az írók és a hatalom. 1956–1963*. 1956-os Intézet, Budapest, 1996.

1968. március 14-én össztaggyűlést tartott a Magyar Írók Szövetsége. A fő kérdés az volt, milyen szerepet vállaljon a szervezet az új gazdasági mechanizmus körülményei között. A válasz kézenfekvő, ugyanakkor a hatalom szempontjából figyelemre méltó volt: anyagi és szellemi érdekvédelmi szerepet. A taggyűlés – bár visszafogottan – azonnal hozzálátott az ezzel kapcsolatos teendőkhöz. Fekete Gyula a szocialista országok írószövetségei gazdasági-érdekvédelmi tapasztalatainak összegyűjtését javasolta. Mások a kiadói packázásokról panaszkodtak. Szóba került az akkoriban induló gazdaságirányítási reform egyik fontos intézkedése, a művészeti alapok összevonása is – nem éppen dicsérően. A szellemi érdekvédelmet a népi írók hozzászólásai értelmezték. Egyrészt elégedetlenek voltak a közéletiségtől elforduló polgári irodalom és annak különféle, például a kritikában megnyilvánuló jelenségeivel, másrészt – ahogy Dobozy Imre fogalmazott – a „szélsend” helyett alkotó-tisztázó vitákat igényeltek. Egyértelműen fogalmazott a szervezet a határainkon túli magyar irodalommal való kapcsolat ügyében is,³ mi több, már javában folyt az új nemzeti-irodalmi kötelezettségvállalás, a „kettős kötődés” körüli vita. A hatalomnak ezekre a megnyilatkozásokra kellett válaszolnia.

1968 áprilisában – őrségváltásként is felfogható módon – az MSZMP reprezentatív és hivatalos politikai fórumán, a Politikai Akadémián nem Szirmai István, illetékes KB-titkár, hanem Aczél György tartott előadást a párt kulturális politikájának legfontosabb kérdéseiről.⁴ Az előadó megállapította, hogy a véleménycsere a szellemi élet lényegéhez tartozik – az első pozitív reakció tehát megérkezett az írók kérésére. Azt azonban már nem tekintette Aczél magától értetődőnek, hogy a viták miről szólnak és kik a meghatározó szereplői. Utóbbiaknál a marxistákra gondolt, a vitatémáknál pedig arra, hogy a polémiák nem feszegethetik a szocialista rendszer kereteit. Ezzel összefüggésben megerősítette: az MSZMP nem törekszik arra, hogy a marxizmust monopóliumhelyzetbe juttassa, de hegemon helyzetének erősítéséről nem tett le.⁵ A vezetőknek szilárd elhatározása, hogy a művészetekkel, elsősorban az irodalommal szemben nem támasztanak közvetlen politikai követelményeket, a pártosság világnézeti kérdés. Viszont: „A túlaktualizálás és a túlpolitizálás hamis végletét nem válthatja fel a politikai közömbösség hamis véglete. Semmiféle politikai anarchizmust és kritikai liberalizmust nem igazolhat az a felismerés, hogy a pártosságot elsősorban világnézeti kérdések tekintjük” – mondta. Ez részben egybecsengett azzal, hogy a „közéleti

³ Hogyan dolgozzék az Írószövetség? Az írótaggyűlés vitakérdései. *Élet és Irodalom*, 1968. március 30. 21.

⁴ Kulturális életünk időszerű kérdései. Aczél György előadása a Politikai Akadémián. *Magyar Nemzet*, 1968. április 27.

⁵ „Hibás volt a marxizmus ideológiai monopóliumhelyzetének deklarálása, mert illúzióhoz, áttatáshoz, önbecsapáshoz, leszereléshez vezetett. De hibás volt azért is, mert szükségszerűen maga után vonta az adminisztratív eszközök alkalmazását olyan területeken, ahol ennek nincs helye. A múltban gyakran előfordult, hogy a marxizmus deklarált, de a valóságban nem realizálódott monopóliumát az adminisztratív eszközökkel történő elhallgatattatás »teremtette« meg.” Másutt: „Nem az most a célunk, hogy monopóliumhelyzetet teremtsünk, hanem az, hogy biztosítsuk, erősítsük a marxizmus meglévő hegemoniáját, a marxista ideológia irányító és vezető képességét.” (Uo.)

elkötelezett írók” ellenszenvvel viseltettek a polgári irodalom apolitikusságával szemben. Megvolt a második pozitív válasz is.

A nemzeti kérdésben Aczél nem mutatkozott ilyen megértőnek. A környező országokkal való konfliktusokat akár a legkisebb mértékben felelevenítő magatartást sem tartotta helyénvalónak. (A dolognak Illyés Gyula nyílt bírálata adott súlyt. Olyan nézetekről volt szó, amelyek kisebbiteni igyekeztek a magyarságot ért sorscsapásokban Magyarország és vezető rétegei felelősségét.) Ezután újra engedékeny hangnemre váltott. Sok minden megjelenhet, de hozzátette: „A közléspolitikai módosulása persze ma sem jelent és nem jelent a jövőben sem liberalizmust, gyeplő-odadobást, nem jelent abszolút közlési szabadságot.” A párt ízlés dolgában ezt követően sem foglal állást, de a közízlés alakításába bele fog szólni.

Ezután látogatott el Kádár az Írószövetségbe.

A szervezet vezetői már korábban kezdeményezték a találkozást, és ezt Aczél György előadása előtt, a Hazafias Népfront április közepi kongresszusán⁶ személyesen is megismételték Kádárnak. A politikai vezetés tehát készen állt az egyeztetésre, a meghívást elfogadták, és a dolog operacionalizálását Kádár nem Szirmaira bízta. Aczél György terjesztett a Politikai Bizottság elé rövid írásos javaslatot az írószövetségi látogatásáról, amit a testület 1968. május 28-án támogatóan jóváhagyott és egyben tudomásul vette, hogy a párt első titkárával Aczél György megy, kíséretében meg ott lesz az akkor „aczélistának” tekintett Óvári Miklós és a Művelődésügyi Minisztérium képviselőjében Orbán László, a miniszter első helyettese. Kádár János előadásából kitűnik, hogy bizonyos diplomáciai jelentőséget tulajdonított annak, hogy nem ő vagy a párt kezdeményezte a találkozót. (Külön irodalomtörténeti értékű a szövegnek az a része, amely az írókkal való személyes találkozásra utal egy pontosan meg nem nevezett 1957-es időpontban, Ortutay Gyula lakásán.) A találkozás létrejöttének körülményeit Kádár azért hangsúlyozza szokatlan nyomatékkal, mert innen indítja az írók, az irodalom és a párt viszonyával kapcsolatos gondolatmenetet. Az utólagos reflexiókban is ez volt a leghangsúlyosabb kérdés. Tekintsük most át ezeket!

A rendezvényről kiadott MTI-tájékoztatót a reggeli napilapok közölték, a *Népszava* első oldalán hozta. A *Népszabadság* ezt követő vasárnapi számában egy meg nem nevezett tudósító egykolumnás, fotóval illusztrált cikkben is beszámolt az eseményről. Június 11-én a *Magyar Nemzet* is kéthasábos ismertetőt közölt a *Népszabadság* tudósítása alapján.⁷

⁶ A Hazafias Népfront IV. kongresszusa 1968. április 17–19. között ülésezett Budapesten. Darvas Józsefet újra a szervezet alelnökévé választották. „Talán nem árulok el titkot, ha elmondom, hogyan jött létre ez a találkozó. A Hazafias Népfront kongresszusán a szünetben Dobozyval együtt közrevettük Kádár elvtársat: sokmindenről beszélgettünk, s közben megkérdeztük, nem lenne-e kedve eljönni hozzánk, az Írószövetségbe, mert nap szerint talán éppen fél évtizede, hogy itt járt nálunk. Azt mondta: ha meghívjuk, szívesen eljön. Éltünk ezzel a lehetőséggel, s meghívtuk” – mondta bevezetőjében Darvas József.

⁷ A siker tényéről és jelentőségéről tanúskodik egy feljegyzés, amelyet 1968. június 10-én Dobozy Imre készített az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban:

A *Népszabadság* tudósítója sok Kádár-idézettel operált, ami azt is jelentette, hogy a gyorsírói jegyzőkönyv hamar elkészült és a szerkesztőség rendelkezésére állt. A cikkíró nem törekedett az előadás mondandójának kivonatolására. A hangsúlyt a párt megváltozott irányítási stílusára, illetve a hatalom és az írók viszonyára tette. A döntő változás a cikk szerint az írók oldalán ment végbe: a párt új politikája meggyőzte őket. Ennek következtében – így a szöveg – a lényeges társadalmi kérdések megítélésében és megközelítésében termékeny harmónia alakult ki a politika és az irodalom között. „Ennek a változásnak a regisztrálását – folytatódik a cikk – élénk érdeklődéssel hallgatták a jelenlevők, akik között ott láttuk – a szövetség elnöke és titkárai, Darvas József, Dobozy Imre, Garai Gábor mellett – Lengyel Józsefet és Veres Pétert, Illyés Gyulát és Németh Lászlót, Déry Tibort és Juhász Ferencet, Hidas Antalt, Benjámint Lászlót és Váci Mihályt, Illés Endrét és Rónai Györgyöt, Somlyó Györgyöt és Sánta Ferencet, Fodor Józsefet és Örkény Istvánt, Goda Gábort és Csoóri Sándort, fiatalabbakat és idősebbeket, a magyar irodalom valamennyi korosztályának és újszólván valamennyi irányzatának a képviselőit.” Ehhez kapcsolódva az írás megemlíti: „Némely burzsoá fórumon azt hangoztatják, hogy Magyarországon amolyan »fegyverszünet« van, taktikai szükségmegállapodás »az írók« és »a politika« között. Erről persze szó sincs; arról van szó, hogy az alkotó tevékenység közben új kapcsolat alakult itt ki.” Kádárt idézi: az írók és a politikusok munkatársak a szocializmus építésének a munkájában. A cikk a konkrét problémák közül az új gazdasági mechanizmussal kapcsolatos humán értelmiségi aggályokra adott kádári választ emelte ki, vagyis azt, hogy a polgári demokrácia irányába a reform során sincs visszaút, így annak, úgymond, veszélyei nem fenyegetik az irodalmat. A cikk az alapkérdésekben való egyetértés, a konstruktív eszmecserére való készség hangsúlyozásával fejeződik be.⁸

Ha e cikk megírásához nem is, de a folytatáshoz szükségesegek voltak Rényi Péternek, a *Népszabadság* főszerkesztő-helyettesének és nyilván Aczél Györgynek az intenciói. Egy hét múlva, a *Népszabadság* június 16-i számában az Írószövetség elnöke szólalt meg. Darvas is a találkozó hangulatát, személyességét kívánta érzékeltetni. Nem szűkölködött Kádár dicséretében – nyíltak, őszintének, kinyilatkoztatásoktól tartózkodónak, rugalmasnak, emberien gondolkodó politikusnak nevezte, aki nem igyekezett az írói munkához tanácsokat adni. A cikk bizonyos értelemben ellensúlyozta a *Népszabadság*-tudósítás propagandisztikus, fellengzős jellegét. Darvas nem titkolta, hogy általában az írókat képviseli. A készülő, beígért tudomány-

MOL) M-KS 288. f. 36/1968/15. ó. e. Közli: CSEH Gergő Bendegúz–KRAHULCSÁN Zsolt–MÜLLER Rolf–PÖR Edit (szerk.): *Zárt, bizalmas, számozott II. Irodalom-, sajtó-, és tájékoztatáspolitikai, 1962–1979. (Dokumentumok.)* Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 125–126. Dobozy Imre 1968. június 14-én a Szovjet Írószövetség képviselőit is tájékoztatta a találkozóról. Beszámolója szerint a szovjet tárgyalópartnerek nagyon jelentősnek tartották Kádár János megnyilatkozását. (Uo. 127–128.)

⁸ Szocialista közélet és irodalom. Kádár elvtárs látogatásáról az Írószövetségben. *Népszabadság*, 1968. június 9. 5.

politikai határozatra utalva ama reményének adott kifejezést, hogy a tudomány szabadságának növelése az irodalmi alkotás szabadságának növelésével jár együtt. Végül megismételte az Írószövetség kezdeményezéseit, amelyekkel Kádár a találkozón kifejezte egyetértését.⁹

A találkozó azért volt sikeres a párt szempontjából, mert (mint Dobozy Imre feljegyzése és Darvas József cikke mutatta) az írók többsége jó benyomásokkal távozott. Ne feledjük, legtöbbször még emlékezett rá, hogy az 1950-es évek végén, sőt 1962-ben milyen volt az írószövetségi közgyűlés atmoszférája, nevezetesen, hogy a hatalom képviselői milyen arrogánsan beszéltek az írói társadalom képviselőivel.¹⁰

A reflexiók azonban ezzel még nem fejeződtek be. Tóth Dezső irodalomtörténész, a pártapparátus munkatársa, egy hétre rá újabb cikket írt, ugyancsak a *Népszabadság*ban.¹¹ Ő még erőteljesebben hangsúlyozta, hogy az ötvenes évek közvetlen politikai szerepvállalásra épülő irodalompolitikai modelljét elutasítják. Az irodalommal szembeni direkt politikai elvárás megszűnése egyben jelentőségének csökkenését, de nagyobb mozgásteret is jelent – hangsúlyozta. A *Népszabadság* első tudósítása ellenében nem a hatalom véleményének igazolását látta a mostani szövetségi viszonyban. Ezt a kapcsolatot – Tóth szerint – egy társadalmi tény alapozza és szilárdíthatja meg, nevezetesen az, hogy a szocializmus befejezett állapot Magyarországon. Nincs alternatívája, az élet folyásának kerete ez, így azoknak az íróknak, akik a valósággal egyáltalán foglalkozni akarnak, nincs más lehetőségük, mint annak a kérdésnek a feltevése: hogyan lehet ezt jobban csinálni? Az írók nem megalkudtak; egész egyszerűen az élet felé fordulás készítette és készíteti őket az alaphelyzet tudomásulvételére. A valóság felé fordulás meg sajátos közéletiség. Tóth Dezső Aczél György előadásával összhangban nemcsak beállt egy írócsoport mögé, de politikai támogatását is megerősítette. Ez visszakanyarodás volt az ötvenes évek végi, hatvanas évek eleji polgári-irodalom-ellenes hangulathoz. „Ez a [polgári] magartartás-tendencia azért veszélyes, mert – főleg az irodalmi életben – van egy olyan álláspont, amely az irodalom egyetlen lehetséges – mintaszerű – útját századunk polgári irodalmának vonulatában látja, s ehhez képest marasztalja el »provincializmusa«: közéletisége, társadalmi érdekeltsége miatt szocialista társadalmunk élő, s nemzeti hagyományait is ilyképpen folytató irodalmunkat. Nem volna jó, ha évtizedes rossz reminiscenciák, előítéltszerű bizalmatlanság, vagy illetékeségi presztízsaggodalmak ennek a polgári igénynek – közéleti igénytelenségnek – zsákutcájában »segítenék« irodalmunkat” – fejeződött be a cikk.

⁹ A fiatal írókkal való intenzívebb foglalkozásról, a különféle, irodalommal kapcsolatos szervezetek és intézmények vezetésében való részvétel erősítéséről, az „Olvasó néperért!” mozgalomról és a határon túli magyar irodalommal való kapcsolat intenzív és folyamatos tételéről van szó. (Darvas József: Közös dolgainkról. *Népszabadság*, 1968. június 16. 9.)

¹⁰ CSEH Gergő Bendegúz–KALMÁR Melinda–PÓR Edit (szerk.): *Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatópolitika és cenzúra 1956–1963. (Dokumentumok.)* Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 182–183.

¹¹ Tóth Dezső: Az irodalom becsülete. *Népszabadság*, 1968. június 29. 9.

Nem csodálkozhatunk azon, hogy a nyilvánosság előtt a találkozó irodalompolitikai jelentőséget kapott. A látogatás az írók véleményének befolyásolási szándékával jött létre és minden kétséget kizáróan sikeres volt – még ha nem is annyira, mint az a fentiekből kiolvasható. A találkozó és a Kádár-beszéd hatását e szövegek többé-kevésbé hűen fejezik ki. Kádár valóban szokatlan nyíltsággal és őszinteséggel beszélt, maga a találkozó közvetlen hangú volt, amit a közbeszólások, reagálások is jeleznek. Az irodalomról, az írók és a párt viszonyáról kifejtettek persze „ismertek” voltak Aczél György 1968. áprilisi előadásából, de mégis más volt, hogy Kádár János beszélt minderről. Az íróknak a hatalomhoz való viszonyát a legújabb irodalomtörténeti értékelés is egyfajta kiegyezésnek minősíti.¹² Kétségtelen, hogy az új írónemzedék színre lépésének időszaka zajlott ezekben az években, és ez új irányt szabott hatalom és irodalom viszonyának. 1968 világpolitikai fejleményei, így a párizsi és a prágai események azonban nem jelentettek éles határvonalat. A magyar íróársadalomnak nem voltak illúziói a hatalom természetéről; nem is meglepő, hogy a katonai beavatkozás után a tiltakozók között nem találunk írókat. Miért is találnánk a Kádárékkal megkötött kompromisszum után két és fél hónappal! Ha valami miatt aggódniuk kellett, akkor amiatt, hogy a határainkon túli magyar irodalommal megindult kapcsolat félbeszakad. Különösen amiatt, hogy épp a szlovákiai magyar és az anyaországi irodalom között történt érdemi előrelépés. Illyés Gyula sem a szocializmus állása, hanem a felvidéki magyarság sorsa iránt aggódott augusztus 21. után. Az íróársadalom nagy részével való kiegyezést 1968 nem lezárta, hanem megerősítette, és az mindaddig élő is maradt, amíg a reformmal szembeni erőteljes fellépés meg nem kezdődött.¹³

A beszéd másik irodalompolitikai vonatkozása a kommersz, a lektűr behatolásának a veszélye. Veres András szerint: „Az életmódpolitikával összhangban húzták meg a sorompót a populáris irodalom előtt. Míg Aczél György a magaskultúra elkötelezettje volt, addig az ő legbefolyásosabb vetélytársa a kultúrpolitika irányításában, Szirmai István (jóllehet nézeteit tekintve vonalas volt) erőteljesen pártfogolta a tömegkultúra térhódítását. Igaz, a hatvanas években még erősen korlátozták a megjelentethető lektűrök és krimik számát (ahogy a televíziós adásidőt is), így az átlagolvasó főként rangos klasszikus műveket olvasott – amiért is utóbb az olvasáskutatók

¹² „... a magyar íróársadalom elfogadta azt a mozgásteret, amelyet a pártvezetés felajánlott neki. A hallgatólagosan megkötött egyezség természetesen nem készítetett és nem kötelezett mindenkit arra, hogy mindenkor eleget is tegyen neki. A pillanatnyi „kiskilásokat” viszont olajozottan orvosolta a nagyra duzzasztott apparátus. Az újabb fordulópontot már 1968 jelenti, nemcsak a párizsi és a prágai események, s az utóbinál a magyar belpolitika alakulására kedvezőtlen következményei miatt, hanem azért is, mert közben felnőtt egy új írónemzedék. A »rövid« hatvanas évek annyira kurta volt, hogy már 1968-ban véget ért.” (VERES András: *Az írók és a hatalom a hatvanas években Magyarországon*. In: SZEGEDY-MASZÁK Mihály–VERES András (szerk.): *A magyar irodalom története 1920-tól napjainkig*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 2007. 534.)

¹³ Az értelmiség magatartására lásd RAINER M. János: Prága – Korcula – Budapest, 1968. augusztus 21. *Élet és Irodalom*, 2008. augusztus 8. Kádár János politikája mozgásterének alakulására kitér továbbá: BÉKÉS Csaba: Kádár János és a prágai tavasz. *Beszélő*, 2008/7–8. 87–113.; és FEJT István: A reform titkos vonulata. *Egyenlítő*, 2008/7–8.

aranykorként sírták vissza e korszakot. De már megkezdődött a magaskultúrára a politikánál is veszedelmesebb vetélytárs diadalmenete, ami aztán a hetvenes-nyolcvanas években ért be. Az írók megérezték a tendenciában rejlő veszedelmet, s próbáltak tiltakozni, persze haszontalan, a fokozódó »népbevités« ellen.¹⁴ Ehhez nemcsak azt tudjuk hozzátenni, hogy az írószövetségi találkozón Kádár partneréül szegődött az íróknak ebben az ügyben, de azt is, hogy a humán értelmiség a reform előkészítése során még eredményesen lobbizott az ilyen tendenciák ellen. Már 1967 elején elérte, hogy az átalakítás a kultúra szféráját ne érintse, az intézményekből ne legyenek vállalatok, az anyagi érdekelttség elve ne kapjon számottevő szerepet bennük, s az úgynevezett magaskultúra a megadóztatott kommerszből anyagi forrásokhoz jusson. Ami a televíziót és a rádiót illeti, 1968-tól úgy növekedett a műsoridő egy nappal, hogy erősödtek a magaskultúra pozíciói. Ne feledkezzünk meg arról: ez az a korszak, amikor az önálló rádiós és televíziós művészet, a rádiós és tévéjáték – az irodalommal való szövetségben – kibontakozóban volt.¹⁵

A Kádár Jánoshoz előzőleg írásban eljuttatott kérdések összefoglalója szerint szinte valamennyi fontos kül-, és belpolitikai problémát felőleltek. Beszédének tematikája így értelemszerűen messze túlnő az irodalompolitikán. Tekintsünk most át ezeket!

Kádár a belpolitikai kérdések közül többször is kitért a stabilitásra. Először úgy, mint a változás feltételére, mint ami mögött nem tespedés, hanem az átalakítások előkészítése és lebonyolítása zajlik. A stabilitás itt a reformmal szorosan összekapcsolt fogalom, szemben a válsággal, amely szerinte rossz táptalaja a változtatásnak. Kádár 1956-ra és az aktuális kelet-európai fejleményekre egyaránt utalt. Másodszer, kiemelte a stabilitás külpolitikai jelentőségét. Úgy ítélte meg: ilyen kis országnak, mint Magyarország, abban az esetben van esélye, hogy nemzetközi kérdésekben önállóan megszólaljon, és ami még fontosabb, hogy érvényesítse is elképzelését, ha belső helyzete szilárd, ha tartósan eredményeket tud felmutatni a nemzetközi közvélemény előtt.

Az előadás hangsúlyos témája volt a reform. A beszéd egyik legfontosabb üzenete: többről van szó, mint gazdaságirányítási korrekcióról. Legalább olyan horderejű változtatás készül, mint az 1920-as évek elején a NEP, az oroszországi új gazdasági mechanizmus volt. A magyar reformot Kádár János olyan a társadalom állapotában végrehajtott mélyreható átalakulásnak tartotta, amely túl van az általa hasonlatként említett 1920-as évek eleji szovjet-orosz helyzeten. Kádár a magyar társadalomra 1968-ban már nem úgy tekintett, mint a szó szoros értelmében vett osztálytársadalomra. Ezt nyomatékkal hangsúlyozta, hogy megértesse szövetségi politikájának alapelveit. A „ki, kit győz le” elv véglegesen érvényét veszítette Magyarországon.

¹⁴ VERES András: i. m. 533–534.

¹⁵ KALMÁR Melinda: Az optimalizálás kísérlete. In: RAINER M. János (szerk.): „Hatvanas évek” Magyarországon. 1956-os Intézet, Budapest, 2004. 161–197.; FEIL István: A nyilvánosság feltételrendszere – 1968. *Múltunk*, 2008/3. 153.; VAMOS György: A Magyar Rádió és közléspolitikája a hatvanas évek második felében. Uo. 175.; HORVÁTH Edina: A Magyar Televízió műsorpolitikája – 1968. Uo. 188–191.

Nem konfrontációra, hanem együttműködésre alapozott politikára és hatalomgyakorlási technikákra volt szükség. Ez a hatvanas évek során az MSZMP vezetésében végbement felfogásbeli átalakulás nyomozata. Az „osztálypreferenciáktól” a „néppreferenciák” felé forduló gyakorlat itt már tudatos politikai meggyőződésé sűrűsödik. A türelem korszakában van Magyarország, ahol a korábbi ellenfeleknek időt, lehetőséget kell adni a jelen elfogadására, a jövő érdekében. Ahol már nem kell feltenni azt a kérdést, hogy „honnan jöttél?”, csak azt, „hová tartasz?”.

Kádár kendőzetlenül beszélt 1956-os reflexióiról. Megmutatta politikai arcéle kemény, kíméletlen oldalát. Leszögezte: előadódhatnak helyzetek, amikor fegyverekhez kell nyúlni, és nem hagyott kétséget afelől, hogy ha szükséges, újra megtenné. A hangsúly azonban azon volt, hogy az MSZMP nem ezt a politikát képviseli. A készülő politikai reformot illetően óvatos volt. Nem mozdultak el a polgári demokratikus viszonyok irányába, a többpártrendszer visszaállításával sem szabad számolni – fejtette, mondván, hogy ezt nem is ajánlja senkinek. Inkább olyan uralmi, hatalomgyakorlási technikáknak a kimunkálása várható, amelyek célja az új típusú konfliktusok kezelhetővé tétele. Kádár ezt az államhatalmi és a meglévő társadalmi szervezeti struktúrák mozgásterének, ható- és hatáskörének tágításával és a párt funkciójának megváltoztatásával kívánta megvalósítani. Erősíteni kell az ellenőrzést, de ezt nem újabb és újabb szervezetektől, hanem az elvi irányítást végző, megújuló párttól várta. Hogy ez illúzió volt, azt ma könnyű megállapítani; az azonban tény, hogy az 1968 második felében és később meghozott döntések iránya erre mutatott – egészen az alkotmány módosításáig és még tovább. Az is igaz, hogy a csehszlovákiai események következtében a politikában elhatározott reformlépések még óvatosabbak lettek, de nem haltak el teljes mértékben. Kalmár Melinda kifejezésével élve a „szekularizáció” folytatódott, azaz a pártcentrikusság szűnőfélben volt.

Kádár – talán azért, mert az írónál volt – társadalom-lélektani területre is kimerészkedett, megmaradva természetesen a saját értelmezési-fogalmi szféráján belül. Arra kellett válaszolnia: a gazdasági reform milyen irányba viszi a közgondolkodást, a mentalitást, a közmorált? Az aggodalmak az egoizmus, a harácsolás felerősödése, a kollektívizmustól való elfordulás miatt a sajtóban, beszélgetésekben igen gyakran megfogalmazódtak, és ezt Darvas József nyomatékosította a bevezetőjében. Kádár kissé pikírtén jegyezte meg: az írótól nem hallott panaszt, hogy kicsit jobban élnek. Vagyis meg kell érteni az embereket, hogy ha lehetőségük van rá, figyelmüket a privát életszférájuk felé fordítják. Válasza azonban nem merül ki ebben. Úgy látta, hogy a kollektívizmus iránti igény sem veszett el, sőt erősödőben van, mégpedig azért, mert az emberek bíznak a szocialista társadalomról szóló jövővíziókban. A közbizalom egyben a politikai stabilitás igen fontos tényezője. Kádár itt hívóként nyilvánult meg: a kommunista mozgalom eszméinek, a kommunista párt politikai elgondolásainak terjesztését a közvélemény legfontosabb pozitív formálójának, a kollektívizmus fenntartójának tekintette.

Az előadó több belpolitikai kérdésre is kitért, és itt a szöveg betekintést enged a párt döntés-előkészítésének műhelyeibe. Tudatosan hangsúlyozza a közgazdász értelmiség szerepét a reform kidolgozásában, és tudatosan tér ki a tudománypolitika elveire, a tudományos szabadság új meghatározására. A belpolitikai problémákat illetően olykor önkritikus volt, de mindig hozzátette, hogy „dolgozunk a probléma megoldásán”. Ez abban az értelemben igaznak tekinthető, hogy a legtöbb ügyben hozzáláttak a korrekcióhoz, így a lakáspolitikában, az oktatási reformban, az ifjúságpolitikában stb.

Kádár János meglehetősen őszintén szólt a pártvezetés nyilvánosságpolitikájáról is. A maga egyszerűségében kijelentette, hogy szocialistaellenes megnyilatkozásoknak nem engednek teret, de az, „amikor szidják a miniszteriumot, az nem veszélyes, ki lehet bírni”. Hivatalos cenzúra helyett a szerkesztőségek belső cenzúrájára építenek, amit Csehszlovákia „sikertelennek ítélt” példáján még igazolva is látott. A szövegből kitetszik, hogy ezekről a viszonyokról mintegy a beavatottak összekacsintásával beszélt az írókkal, akik közül nem egy lapszerkesztő is volt. Ami a külpolitikai újságírást illeti, ott meglehetősen pontosan fogalmazott: a tőkés világról írva „valamelyest objektivitásra törekszünk”; másfelől pedig úgy vélte, a szocialista országok közötti konfliktusoktól el kell zárni a nyilvánosságot, nehogy rontsák a megoldások esélyét. Hosszan és sokak számára valószínűleg kevéssé meggyőzően magyarázta, miért zárkóznak el szinte teljesen a határainkon kívül élő magyarsággal kapcsolatos kérdések nyilvános taglalásától. Kádár és vezetőtársai ezzel kapcsolatos felfogásának alakulását Földes György részletesen elemzi a könyvében.¹⁶ A beszéd sajátossága, hogy Kádár kissé magyarázkodóan, hosszan, és a maga összefüggéseiben fejt ki álláspontját. A pillanat érdekessége az, hogy a találkozó előtt fejeződött be a könyvhét, amelyre megjelent Kádár János 1964–1968 közötti beszédeit tartalmazó könyve. A címe: *Hazafiság és internacionalizmus*. A dokumentum e részének egy vonatkozására mégis külön felhívnám a figyelmet. Az internacionalitás és a szovjetbarátság mellett a beszédben könnyű meglátni Kádár János nézeteinek erős antinacionalista irányát és azt a törekvést, hogy egy újfajta patriotizmust körvonalazzon.

Kádár János beszédének azt a részét, amelyben a különböző nemzetközi kérdésekre reflektál, terjedelmi okokból nem közölhetem. Itt is hasonló politikai stratégiaváltás sejlik fel, mint a belpolitikai kérdésekben. A majd egy évtizedes érlelődési időszak végeredménye ugyanaz: a világhelyzetben jelentős változás ment végbe. Bár a fejlett kapitalizmus válságjelenségeket mutat, mégsem szabad még csak rövid távon sem komolyabb krízissel számolni, ellenkezőleg: józan előrelátással stabilitás várható. A békés egymás mellett élés nem a harc pillanatnyi formája, még csak nem is átmenet. Olyan állapot, amelynek fenntartásában a kis, nyitott és sérülékeny Magyarország nagyon is érdekelt. Kádár János számára egy percig sem kétséges, hogy a nagysza-

¹⁶ FÖLDES György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2007.

bású munkástüntetések és diáksztrájkok ellenére Nyugat-Európában nem készülődik szocialista fordulat.

Fel kell tenni azonban a kérdést: vajon mit hozhat ez a politika? Van-e esélye a szocialista tömbnek, hogy versenyben maradjon? Kádár hétköznapi példával igyekezett bizonyítani ennek a perspektíváját: az osztrák munkás többet keres ugyan, de a magyar munkás több szociális és egyéb juttatást kap. S ha a példa sántít is, az 1960-as és 1970-es évek életszínvonal-politikájának irányát kifejezi.

Kádár nyomatékosította elkötelezettségét a Szovjetunió és a KGST-országok tömbje mellett. Meggyőződése, hogy a szövetség, a szocialista társadalmi berendezkedés fölényben van, és sikeres lesz. Annak ellenére hitt ebben, hogy világosan látta: új helyzet alakult ki a kommunista világmozgalmában is. A korábbi egycentrikusság helyébe a policentrikusság lépett. A konfliktusos viszony tartóssá vált, sőt még erősebben jelentkezik a szocialista országok között. Véleménye szerint itt is a türelem a legfontosabb. „A kiátkozás helyett a vesződség korszakába léptünk” – mondta érzékletesen. Nem kell fetisizálni az egységet. Tiszteletben kell tartani a pártok szuverenitását, és politikai eszközökkel kell küzdeni az egyetértés eléréséért. Kádár nemcsak bízott egy ilyen magatartás hatékonyságában, hanem a kommunista és munkáspártok éppen Budapesten folyó világértekezletének előkészítésekor ezt a gyakorlatot követtette a magyar politikusokkal, és ennek helyességéről győzködte az írókat. Külön kitért a Román Kommunista Párt 1968. februári kivonulásának ügyére, és azt flegmatikus nyugalommal értékelte.¹⁷ Igaza lett, a románok 1968 vége felé kénytelenek voltak feladni elszigeteltségüket, és visszatértek a tárgyalóasztalhoz.

Kádár optimizmusát táplálta egyfelől ideológiai meggyőződése, másfelől Magyarország külpolitikai lehetőségeinek bővülése. Erről részletesen és büszkén beszélt, Magyarországot egyenesen az élen járó országok között említette. Ez túlzás, de az nem, hogy mind a szövetségi körben, mind Nyugatról fokozódó érdeklődés mutatkozott hazánk iránt. „A magyar politikusok szavára odafigyelnek” – hangsúlyozta a párt első titkára. A román függetlenedési politika sikerei ellenére úgy ítélte meg, hogy Magyarország a dél-

¹⁷ A kommunista és munkáspártok nemzetközi találkozájának előkészítésére a magyar párt kapott felhatalmazást. Az 1968. február 26-a és március 5-e között Budapesten tartott előkészítő értekezleten az egyik felszólaló, Khaled Bagdas, a Szíriai Kommunista Párt főtitkára megtámadta a Román Kommunista Pártot, amiért az az 1967-es arab–izraeli háború után nem volt hajlandó az izraeli katonai akciót elítélni; cionizmussal vádolta a románokat, sőt azt is kijelentette, hogy ezzel a magatartásukkal kívülre helyezték magukat a kommunista világmozgalom egyöntetűségén. A román küldöttség vezetője Paul Niculescu-Mizil szavai visszavonására kérte a szíreket, ami meg is történt. 1968. február 29-én az RKP Központi Bizottsága nevében Niculescu-Mizil újabb igénnyel lépett elő, és már azt javasolta az értekezletnek, hogy az egész tanácskozás fejezze ki egyet nem értését a szírekkal, és adjon ki nyilatkozatot, hogy egyetlen testvérpártot sem lehet bírálni. Komócsin Zoltán, a házigazda jogán, első hozzászólóként ezzel nem értett egyet, mondván, hogy ez a szólásszabadság korlátozása lenne. Az értekezlet a magyar állásponthez csatlakozott, így a románok elhagyták az értekezletet. A magyar párt a továbbiakban is küldött meghívót az RKP-nak, amely kezdetben nem fogadta ezt el, miután azonban az előkészítő értekezlet sikeresen folyt, áprilisban már megfigyelővel részt vett az üléseken, és a befejezés előtt, 1968. november 18-án visszacsatlakozott.

keleti szomszéd fölő nő, és bizonyos kérdésekben közvetítő szerepre tett (vagy tehet) szert Nyugat és Kelet között. A külpolitikában tapasztalható respektus Kádár szerint az MSZMP belpolitikai teljesítményére alapozódik, amely egyszerre mutat tartós stabilitást és változtatási készséget.

A szocialista tábor melletti elkötelezettségét Kádár nemcsak kommunista meggyőződésével igyekezett alátámasztani. Előkerültek a pragmatikus megfontolások, így az árrendszerből adódó kedvező cserearányok, a lengyel, a jugoszláv, a csehszlovák válságjelenségek Magyarországot felértékelő hatása, a szovjet vezetés jóindulatában rejlő lehetőségek, és újra csak a kiegyenlítésre törekvő magyar magatartás tartósnak ígérkező diplomáciai ügyessége. Megértően, de finom fölénnyel beszélt a lengyel és a cseh helyzetről; szavai mértéktartó, de önálló véleményt tükröznek. A lengyel válságot illetően igazolva látta önmagát. „Gomułka elvtárs, jobb előbb gorombának lenni, és utána finomkodni, mert ezért nem haragszik meg senki, mint előbb finomkodni és később kénytelenségből gorombáskodni, mert ezt senki nem szereti” – idézte 1958-ból saját magát. A jugoszláv öngazgatási modell szemfényvesztésnek tekinthető, az ottani, részben nemzeti-nemzetiségi konfliktusokat illetően megállapította: régebben „Úgy tűnt, hogy az a szocializmus új modellje, ami ott van. De nézzék meg, mi van ott. Sokszor szinte már majdnem imádkozunk, hogy ez a Tito éljen még valameddig.” S ha minden kényes kérdésre nem is tért ki, ha több kérdésben erős is az önmagyarázó igyekezet – különösen a Szovjetunióval való konfliktusokat és kapcsolatot illetően – nem kívánt kétséget hagyni hallgatóiban afelől, hogy önálló magyar külpolitikai gondolkodásról van szó. Különösen igaz ez a csehszlovák helyzet értékelésére. Kádár itt a lengyel politikával ellentétben a személyi kultusszal és a rehabilitációval kapcsolatos tisztázás elmaradására vezette vissza a válság gyökerét. S bár a nyilvánosság zsilipeit túl szélesre nyitották, a magyar álláspontot szilárdnak mutatta be: „Mi azt tartjuk, hogy a cseh szocializmusnak vannak olyan saját belső, egészséges erői, amelyek a társadalom aktuális, égető, nehéz kérdéseit szocialista megoldáshoz tudják juttatni. Nekünk ez a meggyőződésünk. Nekünk az a dolgunk, amennyiben rajtunk múlik, vagy tőlünk függ, akkor mi ezt segítsük, a magunk lehetőségei szerint. Természetesen amit Prágában kell megoldani, [azt] nem Budapesten, sem Moszkvában, sem Berlinben senki meg nem tudja oldani. Véleményem szerint politikai eszközökkel tudják megoldani a kérdéseket. Ez a meggyőződésünk. Nálunk ilyen vélemény van. Ez nem vág teljesen össze más pártok értékelésével. Van, ahol nagyobb az idegesség.” Kádár még hozzátette: a magyar álláspontot az is befolyásolja, hogy belpolitikai stabilitásunk folytán, az ottani folyamatoknak nem lehet hatása Magyarországra, szemben Lengyelországgal.

A jegyzőkönyv egészében többek között éppen azért érdekes, mert Kádár János a hivatalos találkozókon megszokottakhoz képest is nyíltabban beszélt és arra törekedett, hogy az MSZMP vezetőinek, egyben a saját politikájának koherenciájáról meggyőzze hallgatóit. Kifejezési eszköztára, stílusa egyéni.

Először a beszéd első felének szövegét közöljük, amelyben Kádár János a hatvanas évek konszolidációs politikájának alapvetését igyekezett a maga módján, mintegy személyes meggyőződésként kifejteni. A beszéd egyrészt éppen ezzel a hangsúlyosan személyes jellegével, másrészt az elvi és egyúttal gyakorlati következetesség bizonyításával igyekszik hiteles politikát tárnivaló hallgatósága elé. Ebből a részből jól érzékelhető egy olyan építkezés, amely értelmiségiek számára készült, s igyekezett általános és elvinek tekinthető problémákból levezetni, ahhoz kapcsolni és így felépítetté, átgondolttá tenni azt a politikai gyakorlatot, amelyet ezekben az években az MSZMP folytatott.

A beszédből továbbá kiemeltém azt a részt, amely kifejezetten, az írókkal és a tudomány szférájával kapcsolatban hangzott el a találkozó szünet utáni második felének elején.

A fentiek remélhetően meggyőzték az olvasót, hogy az írószövetségi jegyzőkönyv egyrészt irodalomtörténeti, másrészt általános politikatörténeti értelemben is figyelemre méltó dokumentuma a hatvanas évek második felének, és különösen a reform kezdő éveinek. Mind az irodalmi közvélemény, mind a politikai vezetés, ezen belül Kádár János nézeteinek értelmezése szempontjából is olvasásra érdemes. Ehhez képest kevésbé ismert még történeti, irodalomtörténeti körökben is.¹⁸

Végül szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár honlapján a jegyzőkönyvet teljes terjedelemben közzé tesszük.¹⁹

Részlet Kádár János felszólalásából A Magyar Írók Szövetsége 1968. június 6-i kibővített választmányi üléséről²⁰ készült jegyzőkönyv

*Darvas József:*²¹ Megkérem Kádár elvtársat, hogy válaszoljon a kérdésekre. *Kádár János, az MSZMP KB első titkára:* Tisztelt Elvtársak! Kedves Barátaink! Először is szívből köszöntöm az Írószövetség választmányának tag-

¹⁸ Ständeisky Éva egy tanulmányban utal az eseményre és Dobozy Imre feljegyzésére, de a jegyzőkönyvre nem tér ki. (STANDEISKY Éva: Bomlás. A hatalom és a kulturális elit. In: „*Hatvanas évek*” Magyarországon. I. m. 293.) Viszont nem található utalás rá például az egyik alapos Kádár-életrajzban, Huszár Tibor monográfiájában. Földes György az említett monográfiájában hivatkozik rá először részletesebben. (FÖLDES György: i. m. 106–107.) – A szövegben a tollhibákat javítottam.

¹⁹ www.polhist.hu/leveltar/index.php?fkod=0

²⁰ A szövetség közgyűlései közötti időszakban a tagok által közvetlenül megválasztott választmány irányította a szervezetet. A Magyar Írók Szövetségének rövid történetére lásd www.iroszovetseg.hu – A Magyar Írók Szövetsége 1959. szeptember 25-én alakul újjá. Elnöke Darvas József, főtítkára Dobozy Imre volt. Az újjáalakulás dokumentációját közreadta: *Zárt, bizalmas, számozott. 1956–1963*. I. m. 120–146.

²¹ Darvas József (1912–1973) a második világháború előtt a népi mozgalom baloldaliához tartozott, szoros kapcsolatban állt kommunista értelmiségiekkel. 1945-ben a Nemzeti Parasztpárt alelnöke. 1947 szeptemberétől 1956 októberéig különböző miniszteri tárcákat töltött be, elsősorban a kultúra és az oktatás területén. 1957–1959

jait és mindazokat, akik a mai találkozón részt vesznek. Ahogy Darvas elvtárs mondta, kaptam kérdéseket, s bizonyos mértékig fel is tudtam készülni. Itt mindenki hallhatta, hogy milyen kérdéseket és mennyit kaptam: ezek nem hosszú kérdések, csak egyszerűek, s nehéz rájuk válaszolni. Azonban a kérdésekkel kapcsolatban is szeretném megemlíteni, hogy így, össz-egészükben számomra sokat mondtak.

Nekem feltűnt, hogy a kérdések közül viszonylag nagyon kevés irányul az Írószövetségre, az írókra és az irodalomra. A többségük nemzetközi természetű, vagy a társadalmunk egészét érintő kérdés. Ez is tükröz valamit. Valami olyasmit, aminek nagyon örülök, s amit a mi író-társadalmunk és irodalmunk pozitív vonásának tartok. Ezt úgy értelmezem, hogy íróinkat is elsősorban, lényegében pontosan ugyanazok a kérdések foglalkoztatják, amelyek a Központi Bizottságot, dolgozó népünket ma leginkább foglalkoztatják. Szinte szó szerint így, és ezeket a szavakat lehet hallani és lehet mondani bármilyen más területen létrejövő szélesebb körű találkozónál; még azt is hangsúlyozzák az emberek, hogy nem különösképpen és elsősorban a nemzetközi kérdések izgatják és foglalkoztatják őket. Válaszolni rendkívül nehéz ezekre a kérdésekre, s a szó szoros értelmében arra nem tudtam felkészülni, hogy mindezekre a kérdésekre kielégítő és megfelelő válaszokat adjak. Ezért elnézést kérek, hogy egyes kérdésekre csak nagyon röviden fogok válaszolni, más kérdésekre részletesebben, bizonyos kérdésekre pedig nem térek ki, viszont olyasmiről is szólok, ami a kérdések között nem szerepel. Azonkívül kérem, engedjék meg nekem, hogy elsősorban szabadon, s talán az egzakt tudományos meghatározások rovására, és talán nem is mindig a hivatalosan leszögezett pártálláspont fogalmazásával válaszoljak, hanem inkább az értelmezésem szerint. Ezt engedjék meg, s vegyék tőlem.

Szeretnék egynehány dolgot megemlíteni, még mielőtt ezekre a kérdésekre rátérnék, a kérdések megközelítését illetően. Valami olyasmiről szeretnék szólni, hogy a párt milyen módon foglalkozik olyan és hasonló kérdésekkel, mint amilyenek itt felvetődtek, s hogyan közelíti meg őket. Itt is és majd a későbbiekben is – ezért előre bocsánatot kérek – ismételni fogok már publikált állásfoglalásokat vagy nézeteket, de az összefüggés miatt erre szükség van, nem tudom elkerülni.

Először valamit arról, ami szorosabban kapcsolódik a mai találkozónkhoz. Különösképpen szocialista országok viszonylatában szeretik pszichálni azt a kérdést, hogy az egyik szocialista országban és a másik szocialista országban hogyan viszonyul a párt az írókhoz, az irodalomhoz s e terület kérdéseire.

között a Hunnia Filmstúdió igazgatója és a *Kortárs* című folyóirat egyik alapító szerkesztője. A Magyar Írók Szövetségének 1951–1953 között és 1959-től haláláig volt elnöke. 1960-tól a Hazafias Népfreont alelnöke, 1972-től az Elnöki Tanács tagja volt.

Szeretném itt leszögezni azt a valószínűleg tudott, s talán bizonyítottnak tekinthető tényt, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága – mondjuk – az Írószövetséget nem tekinti hatalmi szervnek, államhatalmi értelemben, s ilyenként nem is ismeri el. De az Írószövetséget mint egy rendkívül fontos társadalmi szervezet tartja számon, az írókat magukat az állampolgárok köréből külön tekintve nagyra értékeljük, olyan embereknek, akiknek a mi társadalmunkban nagy súllyal esik latba a szavuk, akkor is, ha társadalmi kérdésekről szólnak, s még inkább az alkotó munkájuk, a művük, az irodalom révén. Nem tudom másképp kifejezni magam: mi bármilyen belső, titkos pártmegbeszélésen is ilyen értelemben szoktunk beszélni, hogy az irodalom társadalmi jelentősége miatt az írók szava valamivel több is, mint ugyanazon számú, más területen dolgozó állampolgár szavazata, például a politikában. Azt hiszem, senki sem érti ezt félre, hogy ez természetes, s pártunk a harcában így és ilyen módon gondolkodik és számol az írókkal, az Írószövetség és az irodalom jelentőségével, s ennek megfelelő szerepet tulajdonít. Ezt azért tartom fontosnak leszögezni, mert valamilyen előzmények miatt így kifejezetten és hivatalosan sem kongresszuson, sem más alkalommal nem nagyon szoktuk ezt külön hangsúlyozni és emlegetni. Ha viszont a mai találkozóra gondolok, akkor nekem ez úgy tűnik: mi például, akik néhányan eljöttünk ide a Központi Bizottságból, vagy a minisztériumból, vagy rokon területről, az úgynevezett irányító szervektől, s a funkcionáriusok köréből, ezt a találkozót úgy tekintjük, s magam feltétlenül úgy tekintem, ha a jelenlévők nagy részével nem is vagyunk mindennapi érintkezésben, hanem csak közvetve érezzük kölcsönösen egymás munkájának a súlyát és a hatását, valójában mégis úgy értem, úgy érzem, s úgy gondolom, hogy mi ugyanannak a munkának a részesei vagyunk, s a saját munkánk eredményessége kölcsönös függésben van a másiktól. Ilyen értelemben azt is lehet mondani, mondjuk, az egész országban folyó szocialista építőmunka tekintetében talán szabad ezt a kifejezést használni, hogy munkatársak vagyunk, s ez nem rossz. A magam személyében – azt hiszem, ezt sok elvtárs tanúsíthatja itt – nem vagyok babonás, semmiféle fóbiában nem szenvedek, minden értelmes alkalommal, amikor ez megfelelő formában felmerül, én szívesen találkoztam magyar írókkal, s talán több is jó lett volna, de számomra, a munkám szempontjából mindezek a találkozók, amelyekre emlékszem, hasznosak, érdekesek voltak, és semmiképpen sem kellemetlenek, bár volt eset, amikor éles vitában voltunk. Nagyon hálás vagyok Darvas elvtársnak, hogy ennek a találkozóknak a történetét itt érintette, mert azért az ilyen találkozókknak, s ebben az esetben különösképpen, van egy bizonyos ilyen politikai presztízs-vonatkozása – bocsánat a kifejezésért –, hogy ki hív kit, és ki megy. Ezt persze tréfásan is lehet mondani, de volt idő, amikor ennek komoly jelentősége volt. Az egyik találkozót szeretném emiatt megemlíteni. Azt hiszem, nem veszi sértésnek az illető, aki létrehozta, ha megnevezem, mert hálás vagyok a mai napig, hogy létrehozta azt a találkozót, s hasznosnak, jónak tartom. Egyszer, valamikor 1957 végén, vagy hasonló időpont-

ban, találkoztunk néhány író elvtárrsal, Ortutay²² lakásán.²³ Legnagyobb részük jelen van most is. (Szabó Pál:²⁴ *Még nem halt meg egy sem ezek közül. De Tamási Áron²⁵ meghalt.*) Érdekes volt, ahogy az létrejött. A Hazafias Népfrontnak egy elnökségi ülése volt, ahol ilyen közérdekű kérdéseket tárgyaltunk. Én is felszólaltam, valamely kérdést ott megpendítettem, s másnap csöngetett nekem Ortutay, hogy Veres Péter²⁶ bácsi szeretne Veled ar-

²² Ortutay Gyula (1910–1978) 1935–1944 között a Magyar Rádió, illetve az Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa volt. 1942-ben egyik szervezője és tagja a Magyar Történelmi Emlékbizottságnak. 1943-tól a Független Kisgazdapárthoz csatlakozott, az úgynevezett Polgári Tagozat egyik vezetője. 1945-ben továbbra is ebben a pártban politizált, a párt balszárnyának egyik vezetője volt. 1948-ban már a párt társelnöke. 1945–1947 között a Központi Híradó Rt. elnöke. 1947–1950 között vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1950–1952 között a Múzeumok Országos Központját irányította. 1946-tól a budapesti egyetemen néprajzot tanított. 1957–1963 között az ELTE rektora, később az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának igazgatója. 1957–1964 között a Hazafias Népfront főtitkára, majd haláláig alelnöke, 1958-tól haláláig az Elnöki Tanács tagja. Emellett még a TIT elnöki tisztét is betöltötte.

²³ Kádár János a Politikai Bizottság 1962. április 27-ei ülésének vitájában feltételezhetően erről a találkozóról a következőképp nyilatkozott: „Eszembe jut egy beszélgetés az írakkal. 1956 végén vagy 1957 elején – általában jó memóriám van, de az évszámokra nem emlékszem pontosan – összejöttünk írakkal. Arról volt szó – mint Mesterházi mondotta –, hogy értsünk egyet, mert lehet, hogy közöttünk van a magyar Solohov. Két perc múlva már azt mondták: lehet, hogy nem is egy, hanem több Solohov van közöttünk. (Egyébként összesen voltak vagy 10-en.) Ott egy nagyon érdekes beszélgetés volt, amiből két dolog maradt meg a fejemben. Általában az író vendégeink közötték, hogy a magyar irodalom hallatlan virágzás korszaka előtt áll. Mondtam: ebben én is egyetért magukkal, csak ez egészen más módon megy végbe, mint maguk gondolják. Én ugyanis arra gondoltam, hogy lesz szocializmus, és lesz virágzás. Mert az a kín és gyötrellem, amin a magyar irodalom átmert, kiábrándulás, csalódás – mert csalódtak Rákosiban is, de csalódtak Eisenhowerban is – odavezet, ami majd meghozza a termését. És már látni is. Veres Pétert, aki nekünk közelebbi ismerősünk, olyan komolyan füstölőgni nem láttam kérdésekről, mint ahogyan 1956 óta füstölög. Ismerem őt régen, nem tudok vele egyetérteni 100 százalékgig, de ahogyan gondolkozik a kérdéseken, az érdekes. Darvas elvtárs drámája is a szenvedésből született, és ez a dráma majd meg fogja mutatni mindig, milyen lelki állapotban voltak a magyar írók akkor. Veres ezen a megbeszélésen egy nagyon komoly dolgot mondott. Az mondta: azért jöttünk össze, hogy mondják meg, mit csináljunk. Mi mindig „szógtalunk”, mondja meg a kormány, hogy most mit kell „szógtálni”. Ekkor nagyon haragudtam rá, de később megértettem, mert ő mindig érezte, hogy mit kell a magyar íróknak és a magyar irodalomnak szolgálnia. Értsék meg, hogy a népek szívességet nem tehet senki a világon, csak nagyon nagy megtiszteltetést érezhet, ha a nép ügyét szolgálhatja! Ez kivétel nélkül minden emberre – az íróra is – vonatkozik. Tehát nem a nemzet tartozik neki kézcsokkal, mert ő kegyes írni valamit, hanem ő csókolja meg a kezét, hogy szolgálhatja a népet.” (*Zárt, bizalmas, számozott. 1956–1963.* I. m. 174.)

²⁴ Szabó Pál (1893–1970) napszámosként, kőművesként kezdte pályáját. 1920-ban a Tanácsköztársaságban való részvétele miatt két évre internálták. A paraszti világ írójaként vált ismertté a húszas-harmincas években. Alapító tagja, 1939-től elnöke volt a Nemzeti Parasztpártnak. 1945 után országgyűlési képviselő, a Hazafias Népfront elnöke (1954–1956), 1959-ig az Elnöki Tanács tagja. A 75 éves író áprilisban köszöntötték. (FÉJA Géza: Meglepetés. A 75 éves Szabó Pál köszöntése. *Élet és Irodalom*, 1968. április 6.; VERES Péter: Szabó Pál 75. születésnapja elé. *Népszabadság*, 1968. április 4. 3.)

²⁵ Tamási Áron (1897–1966) 1945–1947 között nemzetgyűlési képviselő volt. 1949 és 1953 között kisorították az irodalmi életből. 1954-től a Hazafias Népfront Országos Tanácsának tagja, és megjelenhettek cikkei, elbeszélései. 1956 szeptemberétől 1957 áprilisáig a Magyar Írók Szövetségének társelnöke. 1956. október 31-én a Petőfi Párt egyik vezetőjévé választották. Ő fogalmazta meg 1956. december 28-án az Írószövetség közgyűlésén felolvasott *Gond és hitvallás* című nyilatkozatot. 1963-tól az Országos Béketanács elnökségi tagja volt.

²⁶ Veres Péter (1897–1970) a két világháború között a szociáldemokraták soraiban, majd a népi írók táborában tevékenykedett. 1945 és 1949 között a Nemzeti Parasztpárt elnöke, az Országos Földbirtokrendező Tanács elnöke. 1947-ben építési és közmunkaügyi, majd 1948 ősziig honvédelmi miniszter. 1954-től a Magyar Írók Szövetségének elnöke. 1956-ban részt vett a Petőfi Párt szervezésében és vezetésében. Az 1960-as években a Hazafias Népfront vezetésében volt szerepe, közben jelentős publicisztikai tevékenységet folytatott.

ról a dolgról külön beszélni. Mondtam: nagyon szívesen, megkeressük az időt és az alkalmat. Két órával később újra csöngetett, s azt mondta, hogy Pali bácsi is szeretne ott lenni. Azt mondtam: Jól van. Másnap megint folytatódott ez a telefonálás, két-három óránként, hogy Németh László²⁷ barátunk is szeretne ott lenni, és successive²⁸ lassan kialakult egy elég tisztességes kör. Én abban szívesen benne voltam, s egyetértettem vele. Gondot csináltam viszont a színhelyből, mert akkor kicsit pikánsabb volt a kapcsolatunk, a viszonyunk. Ortutay úgy gondolta, hogy a Pártközpontban legyen. Azt mondtam, az nem lesz jó; nem tudom, mi lenne, ha elvállalnád esetleg a házigazda szerepét, s egy kávéra meghívnál minket, talán az volna a legésszerűbb. Követlenebb formában mindenki normálisan tud beszélni, s nem ilyen tárgyalás jellege van a dolognak. Szívesen vállalta, meg is csinálta, találkoztunk is. Köszönünk egymásnak, leülünk, s mély csend lesz, s mindenki hallgat. Eltelik egy perc, két perc, négy perc, s csak nézünk egymásra. Ők rám, én rájuk, hogy mi van itt. Aztán valamelyikük már nem bírta tovább és azt mondta, hogy halljuk. Mondják már, miről van szó? – ezt én kérdeztem. Azt mondták: Maga akar velünk beszélni. Mondtam: Ez nem egészen úgy van. Nem mindegy. De aztán ezt is elrendeztük, s kölcsönösen beszélgettünk. Közben, meg a végén is, s akármikor kerültünk is össze, úgy éreztem, hogy az jó és hasznos eszmecsere volt.

Bár ma ilyen probléma nincs, és nem kell ilyen problémát csinálni, eszembe jutott valami, amit az érdekesség kedvéért elmondok, ha megengedik, bár itt többen vagyunk, mint ahányan Ortutay lakásán voltunk. Mégis hasonló módon fogom fel ezt a mai találkozást, amely nem tárgyalás a szó szoros értelmében. Itt nem hivatalos vitáról vagy határozati kérdésről van szó, hanem eszmecsérének szánt találkozóról, amely számomra sajnálatosan kicsit egyoldalú lesz. De mit csináljunk? Ilyen komplikált formában kell beszélgetni! Jó lenne többször találkozni és más körülmények között, de ha az ember nem is író, legalább írószövetségi tagnak kellene lennie ahhoz, hogy több ideje legyen! (*Derültség.*)

Folyton bízatom funkcionáriusainkat, hogy ha szót akarnak érteni az írókkal, vagy meg akarják fúrni valamelyik csoportot, menjenek oda és ott sakkozzanak, vagy dominózzanak, mert ez a leghatásosabb módszer, és nekik sem árt, ha üldögélnék egy kávéházban. Véleményem szerint az ilyen találkozók, amelyek a különböző területeken lezajlanak, részei a párt tájékozódásának, és bizonyos értelemben elősegítik, hogy a párt közelebről megismerje azokat a kérdéseket, amelyek az embereket momentán foglalkoztatják.

²⁷ Németh László (1901–1975) 1945-ben vidékre költözött és tanároskodott, illetve a dolgozók iskolájának szakfelügyelőjeként 1946-ban kidolgozta eme iskolatípus tantervét. 1949-ben újból Budapestre költözött. Tisztséget csak 1956 szeptemberében vállalt, amikor az Írószövetség vezetőségi tagjává választották. 1959-ben nagyobb hivatalos utat tett a Szovjetunióban. 1965-ben Herder-díjat kapott.

²⁸ Szukcesszíve = fokozatosan, lépésről lépésre.

A pártban a kérdések megközelítésével kapcsolatban általában a következőt szeretném elmondani. Először olyan kérdést említek, ami valamikor nagy kérdés volt: a cél és az eszköz kérdése. Valamikor ez nagy kérdés volt nálunk! A párt Központi Bizottságát az a cél vezeti, hogy előmozdítsa Magyarországon a kommunista, osztály nélküli társadalom megeremtését. Ami a célokat illeti, azokat sommásan a szocialista társadalom és a kommunista társadalom teljes felépítésében tudnám megjelölni.

Ami az eszközöket illeti, a Központi Bizottságban semmiképpen nem vitatható álláspont az, hogy nemes célt csak nemes, becsületes és tisztességes eszközökkel lehet elérni. Szeretnék utalni egy régebbi vitára, amikor ez vitakérdés volt. Merem állítani, hogy a pártmunka mindennapi gyakorlata is bizonyítja e felfogás érvényesítését.

A Központi Bizottság munkájában a másik fontos álláspont: a szó és a tett egysége – hogy a szavak és a cselekedetek lehetőleg egybeessenek, közel essenek egymáshoz, és semmiképpen ne legyenek homlokegyenest ellenkezők, ne az legyen, hogy egyvalamit mondanak, és másvalamit tesznek. Talán nem kell bizonygatni, hogy a párt tevékenységében a fő dolgokban a szavak és a tettek egybeesnek!

A jobb megértés kedvéért szeretnék utalni arra, hogy pártunk kezdeményezésére egy rendkívül nehéz és bonyolult időszakban, 1956. november 4-én elhangzott egy kormány-nyilatkozat, és egy másik nyilatkozat, amelyet úgy hívtak, hogy a közéleti személyiségek nyilatkozata.²⁹ Nem tudom, ki emlékszik erre vissza. Azután volt az 1956. decemberi központi bizottsági alaphatározatunk,³⁰ azután volt – és ezt e tekintetben pártmegnyilatkozásnak kell tekinteni – az 1957. májusi országgyűlési kormányexpozé,³¹ amelyben társadalmunk legdöntőbb és legégetőbb kérdéseit érintettük. Azoknak legnagyobb része abban az időben megoldatlan kérdés volt. Abban proklamáltuk a párt célját; azt, hogy milyen úton törekszik e cél felé, s úgy gondolom, hogy a későbbiekben komolyan bizonyítottá vált, hogy mi ezt komolyan gondoltuk, és alapjában azt hajtottuk végre, amit meghirdetünk.

²⁹ A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1956. november 4-i nyilatkozatának keletkezési körülményeire vonatkozó értékelést és a dokumentumokat lásd BARÁTH Magdolna: A Moszkvába menekült magyar pártvezetők 1956 október végi–november eleji tevékenységéről. *Múltunk*, 2005/1. 272–296. – Kádár János minden valószínűség szerint a *Gond és hitvallás* címmel ismertté vált nyilatkozatra céloz.

³⁰ Az 1956. december 5-i határozat megjelent: VASS Henrik–SÁGVÁRI Ágnes (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973. 13–25.

³¹ Az, hogy Kádár János az 1967. május 9-én a parlamentben elmondott kormányfői beszédére tizenegy évvel később is visszautal, mutatja a beszéd politikai jelentőségét. 1956. november 4-e után a törvényhozás ezen a háromnapos ülésén adta meg a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánynak a legfelsőbb állami felhatalmazást, ami a nemzetközi környezetben Kádár felfogása szerint megerősítette hatalma legitimitását. A parlament ülészakának előkészítésével nemcsak több ideiglenes intéző bizottsági, de az 1957. május 7-i ideiglenes központi bizottsági ülés is foglalkozott, ahol Kádár János jóváhagyta beszédének főbb gondolatait. Az előkészítésről lásd *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. III. k. 1957. április 5–1957. május 17. Szoratsz szerkesztő: BALOGH Sándor. Szerk.: BARÁTH Magdolna–FEITL István. Intera Rt. Kiadása, Budapest, 1993.

Azt hiszem, becsapottságérzete nem lehet sem az íróknak, sem általában a közvéleménynek, bármilyen lényeges és fontos kérdésben.

Más természetű dolog, amely már szorosabban kapcsolódik a párt tulajdonképpeni munkamódszeréhez, a következő kérdés: a párt cselekvését a marxizmus vezérli, a Központi Bizottság munkájában a tudományosságra törekszik abban az értelemben, hogy a marxizmus, mint élő és eleven tudomány, vezérfonalként tekintve és hasznosítva közelíti meg az élet valóságos kérdéseit, és azokra marxista-kommunista választ ad. Itt elsősorban a folyamatra szeretnék utalni, vagyis arra, hogy a mi Központi Bizottságunk gyakorlatából – amennyire ez egyáltalán lehetséges – száműzte a szubjektívizmust, ami rendkívül fontos egy párt tevékenységében. Mert ha a marxizmust dogmaként kezeljük, de szubjektív módon közelítjük meg a kérdéseket, akkor az történik, hogy előbb megszületik a következtetés, és ahhoz keressük a bizonyító példát. Ez már régi dolog. Már a görög filozófiai iskolában is kidolgozták annak a technikáját, hogy a valóságból vett példával mindent lehet bizonyítani, és mindennek az ellenkezőjét is. Tulajdonképpen ez a gyakorlata a szubjektívizmusnak. Ezt nem is kell példázni, mert ha arról beszélünk, hogy milyen az életszínvonal, mindig tudok megfelelő példákat találni, még hozzá nagy számban arra, hogy az jó, és arra is, hogy rossz. Ugyanígy lehet példákat hozni a mezőgazdaság helyzetével vagy az irodalom helyzetével kapcsolatban is. A párt tevékenységének most a gyakorlatban érvényesülő és lényeges vonása, hogy a szubjektívizmust száműzve valóban marxista tudományos módon kísérel megállapítani a legfontosabb kérdéseket és a valóság objektív vizsgálata alapján feltárni a helyzetet, és a kérdésekre azután a megfelelő marxista-kommunista választ megadni.

Ez vonatkozik az olyan nagy és döntő kérdésekre, mint amelyek felmerültek: a hatalom kérdése, a rendszer kérdése, a falu szocialista átszervezése, a gazdasági irányítás kérdése és más kérdések. Ezeket azért emlegetem, mert ezek a jövőt is érintik. A párt erre mostanáig is vigyázott. Az MSZMP 10–12 éves gyakorlatában ez állandó eleme lett a munkának, és a jövőben is ez lesz a törekvése a párt Központi Bizottságának.

Ebből következik a párt politikájának az a vonása, amelyet Darvas elvtárs ugyancsak említett.³² A párt politikájának, amely alatt persze bel- és kül-

³² „A szocialista országok között egyike vagyunk azoknak, ahol a legkiegyensúlyozottabb a belső helyzet. Ez alapvetően jó dolog, őrizni kell, de nem fenyeget-e az a veszély, hogy nem vesszük idejében észre a mélyben gyűlő új ellentmondásokat? Kádár elvtárs legutóbb a Hazafias Népfront kongresszuson is arról beszélt, hogy politikánk fő vonalaiban nem változik, ami nem jelenti a megmerevedést, s nem jelenti azt, hogy nem figyelünk az új jelenségekre nagyon is figyelő szemmel. Én úgy gondolom, hogy az MSZMP politikájának nagyon is konstans tényezője az utóbbi, hiszen olyan helyzetben vette kezébe az ország irányítását, amikor rendkívül drámaian vetődtek fel új, s nem is új ellentmondások, és azokra nagyon alkotó módon kellett válaszolni. Végeredményben a gazdasági mechanizmus is tükröz egy ilyen ébrenléletet. Ezt a magatartásunkat nem kellene-e kiterjeszteni a gazdasági életen túl most már az élet egyéb területeire is, nagyon komolyan megvizsgálva a másutt meglévő ellentmondásokat is? Egyáltalán vannak vélemények, hogy ez a kiegyensúlyozottság, konszolidáltság nagyon jó, de nem egyértelműen jó, hanem van ennek ára is, bizonyos állóvíz-szerűség, kifáradtság, növekvő közömbösség, depolitizálódás, a közélet atomizálódása stb. Így van-e ez?” Kádár János Darvas József bevezetőjének erre a gondolatörére utalt.

politikát, gazdaságpolitikát és kultúrpolitikát is értünk, vannak állandó elemei, és vannak változó elemei is! A változó elemeket itt most abban az értelemben hangsúlyozom, hogy nem kerüli meg a szocialista forradalom fejlődésének soros kérdéseit, hanem azokat napirendre tűzi, és azok megoldására törekszik. Tehát ezek hozzák a változó elemeket. A mi kongresszusunk ismételtén határozatilag kimondta, hogy a pártpolitikai fő irányvonala nem változik, annak politikai szükségessége is volt, és időnként újra van. Talán most megint olyan időszakban élünk, hogy újra van ennek jelentősége és aktualitása, de ugyanakkor akárhányszor is elmondjuk, hogy a fő irányvonal nem változik, azért a párt politikája szakadatlan változás állapotában van, és ez így helyes, így normális, és ennek így kell lennie a jövőben is! Hogy mi a változó és mi a nem változó, annak a következő összefüggése is van. Ha az elvtársak veszik maguknak a fáradságot, és akár az előbb említett okmányt, akár a kongresszusi okmányokat előveszik, s megnézik a fő megállapításokat, célkitűzéseket és meghatározásokat, merem állítani, hogy a 12 éves gyakorlatban nemigen találunk olyan nagy kérdést, amelyben a Központi Bizottság egyszer azt mondta, és másfél év múlva egészen mást, vagy az ellenkezőjét csinálta. Mi ezt gondoljuk állandónak, és ugyanakkor a politika természetesen szükségszerűen fejlődik és változik, és változnia kell! Ezzel bizonyos értelemben más kérdésekre is válaszoltam. Mert ha a politika nem változik, akkor elromlik, és tarthatatlanná válik! Hiszen maga az élet is változik. Nálunk is, itthon is és határainkon túl is természetesen!

Most a belső helyzetről mondanék valamit. Nem túlságosan sokat, mert a feltett kérdésekből is arra a következtetésre jutok, hogy a belpolitikai helyzetet és társadalmunk alapvető meghatározóit meglehetősen jól ismerik. Amikor valamelyik testvérpárt küldöttségével találkozunk hivatalosan, ez szokványos dolog – ezt úgy hívják, hogy kölcsönös tájékoztatás belső helyzetünkről. Ez minden találkozón természetesen így van. Ha egy ilyen találkozón a magyarországi belső helyzetről beszélek, ezt a meghatározást szoktam használni, tekintettel arra, hogy pártküldöttek találkoznak. Azt mondom, hogy nálunk a társadalmi élet alapvető folyamatait minden területen a párt IX. kongresszusának határozatai, célkitűzései uralják, és azok gyakorlati megvalósítása van folyamatban. Én ezt szoktam mondani, amint legutóbb a lengyeleknek is megmondtam.³³ Meggyőződésem szerint is ez így van. És helyes is ezt így mondani, mert a valóságban mégis a pártkongresszus volt az, amely politikai értelemben véve a legmagasabb szinten elemezte a helyzetet és meghatározta azt, hogyan tovább, mit kell csinálni.

Más vonatkozásban az ország belpolitikai helyzete konszolidáltnak és szilárdnak nevezhető. Ez szokásos meghatározás. Ezzel összefüggésben azt

³³ Kádár János itt feltételezhetően a május 15–17. között lezajlott magyar–lengyel tárgyalásokra utal. Wladislaw Gomułka és Jozef Cyrankiewicz vezetésével ezen a két napon lengyel párt- és kormányküldöttség tartózkodott Magyarországon. 16-án aláírták az új magyar–lengyel barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést. A szerződést magyar részről Kádár János és Fock Jenő látta el kézjeggyel.

mondhatom, hogy a múlt héten találkoztam az angol nagykövettel, aki bemutatkozó látogatáson volt nálam.³⁴ Az utóbbi időszakban a gyakorlat az, hogy a NATO-országok nagykövetei is jelentkeznek. Én nem ismerem valamennyi íróbarátunk álláspontját erről a kérdésről, de a NATO tudja, hogy nálunk a párt vezet, és ehhez igazítják még a diplomáciájukat is. Valóban nem hencgő szándékkal, de olyan belső megelégedettséggel mondtam két-három mondatot ennek az angol nagykövetnek a mi belső helyzetünkről, és mondtam neki, köszönöm szépen, mi általában meg vagyunk vele elégedve, és feltehetően Ön sem gondolta volna 1956 novemberében vagy decemberében, hogy majd 12 év múlva idejön dolgozni egy olyan állomáshelyre, amely a világnak ezen a felén viszonylag a legnyugodtabb és legstabilabb. Ezt azért mondtam, mert szakmabeli diplomata, aki megfelelő főiskolába járt, és ahogy a mi zsargonunkkal mondjuk, 22 éves kora óta mindkét minisztériumnak dolgozik, érti a szakmáját. Mindjárt hozzátehetem azt is, hogy kulturált módon, de a szakmáját érti, és ő evvel teljesen egyetértett.

Egyébként, ha ilyen értekezleten vagyunk, meg lehet még említeni, hogy nagyon különböző fórumok értékelése azért szegről-végre eljut hozzánk diplomáciai úton, vagy egyszerűen közlik velünk, és nagyon ilyen tavaszi gerjedelemben voltak különböző imperialista fórumok február végén, és gyorsan körülnéztek, hogy ezen a tájon mi keresnivalójuk van. Egyre-másra azt állapították meg, hogy Magyarországon most nem aktuális semmi különleges esemény – és ők értenek hozzá! Ezek között a különböző fórumok között ott volt például a Vatikán is, amely azért messzebb tekintő módon szokott politizálni, nem ilyen napi politikai alapon, és az indokai is megvoltak. Nem akarok részletekbe menni, mert azt hinnék, hogy én találtam ki, pedig nem én találtam ki. Ezt lehetne tehát az általános helyzetről mondani.

A hozzám eljuttatott kérdésekben voltak politikai és erkölcsi vonatkozású kérdések is. Én persze az összegezés miatt nem tudom, hogy kitől is származnak tulajdonképpen az egyes kérdések, és azért erre nem fogok kitérni a válaszban. Az egyik kérdés körülbelül úgy hangzott, hogy mi az ára ennek a viszonylagos nyugodt helyzetnek, hogy nincs-e ebben sok túlságosan drága kompromisszum, hogy ilyen nyugodt szigetnek látjuk itt az országot, és még itt is elhangzott ilyesfajta utalás, hogy a valóságban ez nem úgy van-e, hogy talán inkább olyan kis tespedés jellege van ennek a dolognak azért, mert nem vesszük elő az igazi forró kérdéseket, így is lehet érteni. Merem állítani, hogy nem. Ennek a konszolidációnak abban az értelemben egyáltalában nincs is ára, hogy ezt mi valamiféle elvtelen megalkuvás alapján értük volna el. Mert azt hiszem, tudják, hogy az összes döntő harci és vitás kérdésekben éles harc és összeütközés volt nálunk, és nem megalkuvás, kompromisszum. Sem a harc kérdésében, sem más kérdésben ez nem volt. Ilyen értelemben tehát ez nem vethető fel így jogosan, hogy nem túl nagy árat fizetünk-e ezért

³⁴ Guy Elwin Millardot, Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyság rendkívüli és meghatalmazott nagykövetét a saját kérésére fogadta Kádár János 1968. május 29-én.

a viszonylag nyugodtabb helyzetért, mert ez a szocialista konszolidáció és a szocialista fejlődés nálunk, és nem tespedés, legalábbis az én meggyőződésem szerint. Ez persze nagyon fontos meghatározása a helyzetnek.

A kérdések, amelyekre itt utalnak, fennálló kérdések, és a későbbiekben még majd érintem őket. Ugyanezen a folyamaton belül megállapítható, hogy a fejlődés nálunk bizonyos alapvető kérdés körül folyt, a harc eldőltével a demokratizálás útján halad és folytatódik a továbbiakban is. Ezt most nem akarom részletezni.

Természetesen meg kell mondanom, hogy a demokratizálást nem általában és minden meghatározás nélkül értjük, hogy demokrácia, mert ilyen nincs a világon, és nem is volt soha. Azt hiszem, a görög demokrácia is, amely az európai kultúrában hagyományosan nagy szerepet játszott, a rabszolgatartó társadalom demokráciája volt, és azóta minden demokrácia valamilyen osztálydemokráciát jelent. Ez a demokrácia nálunk a munkásosztály, a szocialista rendszer demokráciája, és ebben az értelemben használjuk és mondjuk is.

Semmiféle visszafelé-menetel a polgári demokrácia irányába nem volt, nincs, és nem is lesz. És amennyiben ilyen kérdés napirendre kerül, újra harc kérdése lesz, és a párt harcolni fog azért, hogy ez ne legyen. Ilyesméről beszéltünk már, de újra megemlítem, hogy ez a helyzet, amely nálunk előállt, hogy egypártrendszer van stb., nem a párt elhatározásából következett így be, mert a különböző pártok működésének betiltása [sic!] 1956-ban, ha visszaemlékeznek rá, a forradalmi munkás-paraszt kormány működésének második hónapjában következett be, és nem azonnal. Voltak pártok lokálisan és országosan is, és ha történetesen akkor ezeknek a pártoknak a vezetői és szervei azt deklarálják, hogy egyetértenek a szocialista rendszer konszolidálásával és ebben támogatják a forradalmi munkás-paraszt kormányt, akkor ezeket nem lehetett volna betiltani, nem elvi okoknál fogva, hanem mert az erőviszonyok olyanok voltak, s megmaradtak volna. Ezt csak azért említem, mert ezeket sem lehet sematikusan tekinteni és kezelni, de abban sincs szerintem vita, hogy a helyzet alapjában véve hasonló módon bontakozott volna ki bizonyos ilyen politikai mechanizmus más szerkezetek mellett. Hát tudom is én, a koalíció vagy ehhez hasonló – nem az igazi régi – az a harci választási periódus, nem jöhetett volna még vissza ebben az esetben sem, ha maradtak volna valamilyen pártok.

A Központi Bizottság számára ez nem a marxizmus elvi tétele, hogy csak egy párt lehet, mert hiszen nem minden szocialista országban van egy párt. Így is lehet dolgozni, és úgy is. Végső fokon a politikai munkában, a gyakorlati politikai munkában, ha egy párt komolyan veszi, semmiféle megtakarítás nincs abból kifolyólag, hogy vannak-e valamilyen parallel pártok, amelyek a szocialista célban egyetértenek, vagy nincsenek. Ez a munka szempontjából nálunk semmiféle megtakarítást nem jelent, mert érvényes az, hogy a diktatúra eszközeivel, fegyverrel a hatalmi harcot el lehet dönteni, de tartósan új társadalmat építeni ez nem elegendő, ahhoz szükséges a társadalom alapvető tömegeinek egyetértése és aktív cselekvő támogatása, ezt pedig csak

politikai munkával lehet elérni. Sokszor közvetlenül kell meggyőzni a nagy tömegeket. Lehet, hogy kényelmesebb volna, ha csak két embert kellene meggyőzni egy pártból, és a többit megcsinálják a maguk szekciójában.

A kérdés más vonatkozásaira nem akarok kitérni, csak arra nézve, hogy a párt mennyire komoly dolognak tekinti, hogy a mi rendszerünk és munkánk általában a demokratizmus fejlődése útján haladjon és erősödjék tovább, meg fogok említeni több olyan kérdést, amelyet a Központi Bizottság most előkészít, és majd napirendre tűz, hogy mondják meg, mi a teendő. Csak jelezni szeretném, hogy mi miket tartunk még aktuális kérdésnek azon kívül, ami ma a napisajtóban szerepel, és amivel már gyakorlatilag elkezdtünk foglalkozni. Így folyik bizonyos munka már jó ideje, de még nem érettek arra, hogy a Központi Bizottság napirendre tűzhesse, a pártdemokrácia továbbfejlesztésében.³⁵ Ezzel foglalkoztunk. Ugyanígy van másvalami előkészítőszerv, és dolgozik ilyen központi kérdések megoldásán – ezt így hívjuk –, vizsgál alkotmányjogi kérdéseket, a választási rendszer továbbfejlesztését és hasonló dolgokat.³⁶ Szóval, több ilyesmi van. Ilyenek a szocialista törvényesség további intézményes biztosítékai³⁷ és hasonló dolgok, amelyek a fejlett szocialista közéletet jelentik. Ilyenekkel rendszeresen foglalkozunk. Ezek még nem eléggé érettek. A Központi Bizottság napirendre fogja őket tűzni, elemez, határoz, a nyilvánosság elé fogja hozni ezeket a kérdéseket, és meg fogja mondani, hogy a továbbiakban ezeket mint fejlesztést meg kell valósítani.

Egyébként más szempontból nagyon kedvezőnek és alkalmasnak tartjuk a párton belüli helyzetet és az ország belső helyzetét is arra, hogy bátran és nyugodtan fejleszthetjük tovább és demokratizálhatjuk intézményeinket, a kérdések eldöntésének rendjét és így tovább.

Az ország belpolitikai helyzetének egy másik ilyen fontos meghatározója, különös tekintettel arra, hogy csak egy politikai párt dolgozik nálunk, a Magyar Szocialista Munkáspárt, e párt vezető szerepének értelmezése és érvényesítésének módja. Ez nagyon nagy fontossággal bír, és szerintünk alap-

³⁵ Ez a kérdés már az év végén terítékre került, és a Politikai Bizottság az egész pártapparátus feladatkörét, munkamódszerét, szervezeti felépítését az új gazdasági mechanizmus követelményeihez szabta. Ezt követően a Központi Bizottság csak egy év múlva döntött a pártdemokrácia helyzetéről és fejlesztésének lehetőségeiről. Vass Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1967–1970*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974. 251–255., 451–454.

³⁶ Az alkotmány módosításának előkészítése 1967-ben indult meg. Ezt szakmai körökben alkotmányreformként emlegették. A Politikai Bizottság 1968. február 20-án Biszku Béla vezetésével öttagú bizottságot küldött ki, amely javaslatait több körben tárta a testület elé. Az elhúzódió viták után végül 1972. április 15-én változtatta meg a parlament az alkotmányt. Ez már nem a reformlendület időszaka volt, így az eredeti elképzelésekkel ellentétben számottevő változás nem történt. A részleteket lásd Dr. BESNYÓ Károly (szerk.): *Az Alkotmány a gyakorlatban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985. A választási rendszerről már 1970 áprilisában döntés született. A területi választókerzeti rendszeren belül a jelölés jelölőgyűléseken történt, ami elvileg lehetőséget adott több jelölt állítására. Elválasztották egymástól az országgyűlési és a tanácsi választásokat. (Uo. 604–606.)

³⁷ E kérdés csak öt év múlva, 1973. március 27-én került a Politikai Bizottság elé, és akkor megszületett a jogpolitikai irányelvek továbbfejlesztésére vonatkozó döntés. Vass Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1971–1975*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979. 474–480.

jabán kidolgozást nyert, világos és megfelelő módon működik a gyakorlatban is. Mi a vezető szerepet elsősorban úgy értettük, hogy a párt a társadalmi folyamatok vezetője, és mindenféleképpen elsősorban ideológiai és politikai vezetést gyakorol; és más ilyen nagy területek munkájának irányításában, mint amilyen a gazdasági, a kulturális terület, a párt általában csak az alapvető elvi kérdések eldöntésével foglalkozik, és a végrehajtást, a kérdések konkrét eldöntését már más, arra illetékes szervekre bízta. Ezt igyekszünk a gyakorlatban mindinkább megvalósítani. Így a párt a Minisztertanácsra és az állami végrehajtó szervekre, a gazdasági és kulturális szervekre támaszkodik.

A párt vezető szerepe, mondjuk, kicsit közelebb menve a kultúra és az irodalom területéhez, abban is kifejezésre jut, hogy minden társadalomnak és minden társadalmi rendnek van egy meghatározott önkontrollja és kontrollja. A nyomtatott betűnél tulajdonképpen minden társadalomnak valamiféle cenzúrája is van. Mi az ilyen központi sajtócenzúra meg hasonlók ellen vagyunk, és az őszinte tájékoztatás mellett. Amikor például találkoztam januárban Dubček elvtárral,³⁸ mondtam, öregem mi az istennek tartjátok fenn azt a vacak cenzúrát, csak felbőszíti a népet, és nem ér egy büdös vasat sem. Mondjuk meg egymás közt. Hol vannak azok az emberek, akik mindent elolvasva meg tudnák állapítani, hogy jó, vagy rossz-e...

Dobozy József,³⁹ az Írószövetség főtítkára: A szerkesztés.

Kádár János: ...már megmondtam, hogy mit ér a cenzúra. Mi ezt a cenzúrát másképp értelmezzük, másképp fogjuk fel, és úgy tudjuk, hogy a szerkesztőségeknek, a kiadóknak kell bizonyos cenzúrát – nem így hívják ezt, nem ez a neve – gyakorolniuk. Ha egyáltalán kontrollról és cenzúráról kell beszélni – és kell és lehet –, azt ezek a szervek gyakorolják.

Itt mindenki igazolhatja minden területről, hogy a párt efféle kötelező határozatokat sem pártszervre nem hoz, sem a Minisztertanácsra, sem a szak szervezetre, Írószövetségre sem, ilyet mi nem hozunk. Ami határozatot mi hozunk különböző kérdésekben, azok kötelezőek a területen dolgozó kommunistákra. És még van egy olyan gyakorlati tanács is, hogy párt döntésre hivatkozniuk általában nem szabad, hanem a kérdést a maga érdemi részében kell képviselniük, s ez helyes és szükséges is, hogy így harcoljanak a párt döntés érvényesítéséért a maguk területén.

³⁸ Alexander Dubčeket 1968. január 5-én választották a CSKP első titkárának. Ezt követően találkozót kért Kádár Jánostól, amelyre a kistapolcsányi vadászházban négy szemközt (Erdélyi Károly tolmács jelenlétében) került sor. Kádár János erről 1968. január 23-án számolt be a Politikai Bizottság ülésén, de a cenzúrával kapcsolatos epizódról nem tett említést. Hivatalos találkozó 1968. február 6-án volt Komarnóban, amiről február 13-án beszélt Kádár a PB-nek. Az ügyről itt sem tett említést, bár ebben az időben már éleződött a tömegkommunikáció és a politikai vezetés konfliktusa.

³⁹ Helyesen: Dobozy Imre (1917–1982) tisztviselőként kezdte pályafutását. 1945 után belépett az MKP-ba, és járási párttitkár lett. 1947 és 1959 között a *Szabad Föld*, a *Szabad Nép* és a *Népszabadság* című lapoknál újságíró. 1961–63-ban az *Élet és Irodalom* főszerkesztője volt. 1959-től 1973-ig az Írószövetség titkári, később főtítkári, majd elnöki tisztét töltötte be.

De ennél még sokkal fontosabb, hogy sem a Minisztertanács vonatkozásában, sem a szakszervezetnél, sem a népfrontnál, sem irodalmi, művészeti szerveknél részletekben nem döntenek a pártszervek határozatai.

És ez, mondjuk, egy bizonyosfajta, egészségesnek nevezhető megoldása a kérdésnek, ez egy demokratikus megoldás, és helyesebb megoldás, mint ami régebben volt.

Más értelemben – ez is ismert dolog, ezt hangsúlyozni is szoktuk, és kell is –, hogy Magyarországon az MSZMP van „kormányon”. És úgy tartjuk, hogy ebben az értelemben a kormányzás a feladata, tehát a kormányzás felelőssége a pártra hárul, de azt mindig hangsúlyozzuk, hogy ez nem uralkodás, hanem szolgálat.

Ezt nem is részletezem tovább, mert ez eléggé ismert kérdés Önök előtt, amit úgy értünk, hogy valamely évekre, amelyeket úgy hívunk, hogy a személyi kultusz évei, más felfogás, más terminológia, és ténylegesen más gyakorlat is volt jellemző, és mi ezt visszafordítottuk. Nem a marxizmust írtuk bele új paragrafusokba, de a gyakorlati dolgokban léptünk előre. Megmondottuk, hogy nem a nép van azért, hogy a pártnak legyen kit vezetnie, és nem a marxizmus mint elmélet van azért, hogy egy népen kipróbálják, hogy az jó-e vagy működik-e, hanem fordítva: a munkásosztály igénye hozta létre a pártot azért, hogy a munkásosztály politikai, társadalmi kérdései megoldásának a szerve legyen. Tehát ebben az értelemben eszköz. És magát az elvet azért dolgozták ki, hogy a munkásosztály felszabadításának kidolgozzák az elvi alapjait.

Ugyanígy a politika lényeges vonatkozása a szövetségi politika. Általában ismert ez. Ezt kétféle értelemben is használjuk, olyan módon, hogy a kommunisták és pártonkívüliek politikai szövetségével törekszünk dolgozni, másrészt pedig, hogy a nálunk létező társadalmi osztályok szövetségével kívánjuk a szocializmust felépíteni. Van olyan ember is, aki szégyenlős, és az utolsót el szokta hagyni. Én sohasem hagyom el, hogy tudniillik a mi államunk politikai alapja a munkás–paraszt–szövetség, de ez az osztályszövetség átfog még más osztály- és társadalmi réteget is, vagyis a munkásság, parasztság, az értelmiség és a kispolgárság politikai szövetségét értjük alatta, tehát a kispolgárságot is, én így szoktam mindig mondani. Ez a mi jelenlegi politikánk alapja.

Ugyancsak ismeretes, hogy mi hogyan kezeljük az osztályharc kérdését és az imént említett osztályszövetség kérdését.

Az osztályharc kérdését mi úgy tekintjük, szemben azzal az egy időben volt tétellel, hogy minél inkább előrehalad a szocializmus építése, annál inkább éleződnek az antagonisztikus osztályellentétek az adott társadalmon belül. Ezt mi elvetettük, és mi azt valljuk, hogy Magyarországon az alapvető osztályharc végbement a régi burzsoázia s az elnyomott osztályok között azzal az eredménnyel, hogy a hatalmat elhódította a munkásosztály, felszámolta a burzsoázia társadalmi létének gazdasági alapjait és az osztályt, mint olyant is. Ez a politikai harc természetesen valameddig még tovább folyik, mert hiszen még van ereje a burzsoá politikának akkor is, ha kisajátították

a termelési eszközeiket, de ez a dolog természete és törvénye szerint mind kevésbé éles, és mindinkább elhalványul.

Ne haragudjanak, ebben semmiféle célzás nincs, hogy bizonyos értelemben ehhez kapcsolódik az a döntés, ami annak idején az általános politikai amnesztiára⁴⁰ vonatkozott, és aminek a politikai értelme abban volt, hogy, úgymond, az egész társadalom számára akartuk meghirdetni azt, hogy az alapvető osztályharcok végbementek, ezt a harcot zárjuk le, ezeket a volt éles politikai összeütközéseket tegyük ad acta és minden erő számára, amely arra kész és képes, és tudomásul veszi a fennálló társadalmi rendet és be kíván kapcsolódni ebbe az építési folyamatba, ezt lehetővé is kell tenni neki, és ezt igényelni is kell, erre szükség is van, és ezt tegyük. Tehát nem lehet hetedízíglen üldözni embereket, tíz- és százazereket azért, hogy az apja vagy a nagyapja, vagy ő maga stb. kizsákmányoló volt. Ez nem felel meg a munkásosztály érdekeinek. Többek között azért is kellett megváltoznia ennek. Ezt mi így értettük.

Akkoriban persze nagy vita volt erről pártkörökben is, hogy korai vagy nem korai, meg szabad-e vagy nem szabad, de úgy tűnik, s a tapasztalat igazolja, hogy erre a helyzet megérett, és ez komoly segítség volt abban, hogy létrehozzuk a szocialista alapokat. Ezt minden területen lehetett érezni, s meg lehetett mutatni.

A jelenlegi osztályszövetségünket is marxista módon, tudományos módon kell néznünk, s tudnunk kell, hogy ez olyan osztályszövetség, ahol a résztvevők alapvető érdekei egybeesnek. Nincs semmiféle kibékíthetetlen konfliktus, de valóságos érdekellentét ezek között a dolgozó osztályok között is lehetséges és van is. Még a munkásosztály és a parasztság között is. Azonban ez két alapvető osztály. De például a kispolgári osztály érdekei között is természetesen lehetnek – ha egyáltalán beszélhetünk értelmiségi köztudatról, akkor lehetséges –, ott is van ellentét és valami kis ütközés.

Csak azért említem ezt, mert ezt is reálisan kell nézni, hogy vannak valóságos érdek-összeütközések, mert a különböző osztályok, még a dolgozó osztályok érdekei sem pontosan azonosak. Például a szocialista társadalom felépítésének sürgőssége nem egyformán jelentkezik a különböző dolgozó osztályok számára, és mindenki tudja, hogy a szocialista forradalomnak óriási kérdése a munkás–paraszt-szövetség megőrzésével átmenni a mezőgazdaság szocialista alapjába, mert ott a két alapvető dolgozó osztály érdeke nem esik egybe, nem úgy, mint a földreformnál a régi földbirtokosok kizsájtításánál.

Azért említem ezt, hogy ezt se sablonosan nézzük, s az egyes döntéseknél megfelelően mérlegelni kell. Például a gyakorlatban Önök találkozhatnak

⁴⁰ Az országgyűlésben 1963. március 21-én Kádár János által bejelentett általános amnesztia nem terjedt ki a fegyveres harcokban részt vett és gyilkossággal vádolt elítéltekre, a hűtlenségért elítéltekre, valamint azokra, akiket visszaeső bűnözőknek minősítettek. Ez az elítéltek közül néhány száz főt érintett, a legtöbben ekkor kikerültek a börtönökből.

sűrűn olyan kérdéssel, amikor munkáskollektívák zúgnak a parasztnak nyújtott bizonyos kedvezmények miatt. Itt egy éles érdekellentét jelentkezik, ez azonban nem kibékíthetetlen, és alapjában véve mindkét osztály érdeke azonos, de átmenetileg ütközik, s ezt az ütközést marxista módon kell feloldani.

Ezt azért említtem, mert ezzel is mindig számolni kell. Ennek persze vannak vetületei is, és az életben el nem fogom felejteni, hogy amikor a Központi Bizottság döntése⁴¹ alapján ráadtuk a fejünket, hogy no, a mezőgazdaság szocialista átszervezéséhez hozzá kell fogni, akkor az első jajkiáltás Budapestről, értelmiségi körből jött, az Állatorvosi Főiskola tanári kara és diáksága rohant a központba, hogy szörnyű dolog van, már megint kezdődik, meg akarják csinálni a termelészövetkezeteket.

Ilyen is van. Más tekintetben talán lehet mondani, hogy a politika helyesége igazolódott, s ez egy időben megvalósított forradalmi lépés volt, már-már mint a mezőgazdaság szocialista átszervezése, mert történelmileg nem mindig adódik erre megfelelő pillanat, és ha ezt elmulasztják, akkor utána csak úgy egyszerűen előbbre menni már nemigen szokott sikerülni. És hogy ezt sikerült olyan módon megoldani, ahogyan megoldottuk, ez csak azért van, mert az egész társadalom elfogadta a szocialista építés politikáját, és általában segítették a feladatok végrehajtását.

Egyébként meg kell mondani – talán az időpont miatt is, de túlzás nélkül lehet mondani –, hogy eddig a legsikeresebb pártszervezés ez volt. Ezt bizony lehet mondani, amit többek között az Írószövetség választmánya is szókimondóan helyeselt, mert feltűnt nekem, hogy az egymillió kérdés között egyetlenegy sincs, amelyik a parasztság helyzetével foglalkozott volna, és ez önmagában örvendetes dolog. Szóval, ez egy nagyszerű és örvendetes dolog volt, nagyon jó, hogy így történt, s hogy nem jó, amit például a lengyelországi pillanatnyi helyzet mutat, ha csak nem oldódik meg a probléma megfelelő időben.

Amit eddig a politikáról mondtam, azt hiszem, ez érződik országos értelemben is, ha nem is százszázalékosan és nem hibaszálalék nélkül, tudniillik alapvetően az emberek megítélésére is kell érdemesíteni azt, amit az osztályokról, az osztályharcról, az osztályszövetségről és hasonlóról véleményként kialakítunk. Ismert magyar író⁴² megállapítását fogadtuk el: nem az a fontos, öcsém, honnan jössz, hanem hogy hová mész. És ezt általában az emberek megítélésénél törvényszerűen kellene alkalmazni, és nem azt mondani, hogy 1948-ban hol volt az összeütközés időpontjában, meg annakelőtte, vagy még azt megelőzően, s ki volt az apja vagy a nagyapja. Persze, van ilyen is. Emlékszem erre, nyilván Orbán elvtárs jobban tudja, 1957-ben a

⁴¹ Kádár János itt az MSZMP KB 1958. december 7-i döntésére gondol. A döntés gazdaságtörténeti értékelésére lásd PETŐ ILVÁN–SZAKÁCS SÁNDOR: *A hazai gazdaság négy évtizedének története. 1945–1985*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985. I. k. 440–453.

⁴² Kádár János a jelen lévő Illyés Gyulára utal.

forradalmi lendület egyenlőtlenül jelentkezett a különböző területeken. Akkor megtörtént, hogy az ügyvédek felülvizsgálták 1957-ben.⁴³ Nem a központ irányította ezt, más kérdések fogták le a központ kezét akkoriban, de a panaszos levelek visszatükröződéséből hozzám is eljutott a dolog, és emlékszem az egyik ilyen panaszos levélre, amelyben egy ügyvéd megírja a nevét, az összes adatait mind felsorolja, és az indokot, aminek alapján kizárták az Ügyvédi Kamarából.

Azt is jól tudjuk, hogy ez mit jelentett az illetőknek és egzisztenciájuknak is adott esetben. Ebből kiderült, hogy az apa reakciós beállítottságú ember volt, és akkor megnéztük a születési évszámot, amiből kiderült, hogy a fiú 69 éves. (*Derültség.*) És 1957-ben ez volt az Ügyvédi Kamarából való kizárás első számú indoka. Aztán volt ott még tíz-valahány indok, de ez is olyan, mint az anekdota mondja, hogy a többi már nem is fontos. Ezt csak azért mondom, hogy az emberek megítélésében – mi ezt úgy is hívjuk már – rendes marxista-kommunista osztályszemléleten alapuló – és zárójelben teszem hozzá, ez az én értelmezésem szerint humanista – megítélésnek kell érvényesülnie az ilyen emberekkel szemben is.

Most ott a „hova tart” kérdése és az, hogy hogyan lehet a fejlődésben az illetőt segíteni, akárki és akármi volt azelőtt. Ezt azért említem, mert a fejlődésnek több fázisa van minden fő kérdésben, és a feltevés szerint, aki az első fázisban van, az eljuthat a második, magasabb fázisba is. De hogy ez lehetséges legyen, ahhoz megfelelő lehetőség is kell, ezt meg kell könnyíteni az illető számára, mert ha valakit hetedízíglén üldöznek a végső sarokig, ahol már nincs se előre, se hátra, az a végsőkig küzdeni és harcolni fog, mert nincs mást tennie. Ezt ismerjük a gyakorlatban a kulákkérdéssel kapcsolatban. Végül is csodálkoztak, hogy a kulákok harcolnak a párt, meg a kormány ellen. Itt is csinált a párt egy huszárvágást, és nagyon fontosak a tanulságai, nem az anekdotázás kedvéért említem. Azt mondtuk: megalakult a tsz, és a tagságra bízunk, hogy kit vesz fel, bárkit felvehet. Ha az illető kulák volt, két évig nem viselhet tisztséget, de két év múlva viselhet. És mondják meg a kulákságról, ki most a jó kulák, vagy hol van kulák? Nem is lehet megtalálni őket.

Szóval, lehetővé kell tenni a fejlődést, és megint nem az az időzőjeles jószívűség ez a szegény kulákkal szemben, hanem a munkásosztály, a dolgozó nép, a dolgozó parasztság alapvető érdekeinek is ez felel meg.

Ezzel csak azt akarom mondani, hogy erre mindig figyelmeztetni kell az elvtársakat, mert nem százszázalékosan érvényesül ez az emberek megítélésében. Még mindig kell ez a figyelmeztetés. Emlékeztetni kell az embereket,

⁴³ Az ügyvédek felülvizsgálata a Politikai Bizottság, majd a kormány döntése után 1958 tavaszán kezdődött meg és az év végére befejeződött. A felülvizsgálatot bizottságok végezték és Budapesten 1251 ügyvédből 545 esetben találtak okot törlésre. Az okok között a tőkés, osztályidegen származás, a fasisztának nevezett ügyvédi szervezetekben való aktív tevékenység, politikai vagy más bűncselekmények elkövetése és az 1956-os kifogásolt magatartás állt. Az Igazságügyi Minisztériumban működő fellebbviteli bizottság 177 esetben nem találta megalapozottnak a törlést. A számadatokból érzékelhető, hogy a felülvizsgálat igen súlyosan érintette az ügyvédi kart. (MOL M-KS 288. f. 21/1959/1. ó. e.)

hogy a lehetőséget meg kell teremteni, és ahhoz, hogy segítsenek valakit, két ember kell. Ha tehát valamit el akarok fogadtatni, akkor el kell mennem oda, ahol az illető most van, a kapcsolatot meg kell vele teremteni, mint ahogyan a vasúti kocsikát is összekapcsolják, és úgy lehet őket továbbvinni. Ez sok társadalmi kérdésben is fontos. Azt szeretném ajánlani például mindenkinek, és szoktam is ilyen nagy kérdésekben, hogy aki párttag, az ne felejtse el, hogy pártonkívülinek született. Ez nagyon fontos kérdés. (*Derűltség.*) Aki internacionalista közülünk, magyarok közül, ne felejtse el, hogy nacionalistának született. Aztán aki öreg, ne felejtse el, hogy ő is volt fiatal.

Szabó Pál: Kezdem elfelejteni. (*Derűltség.*)

Kádár János: ...Ne felejtse el! És aki író volt, ne felejtse el, hogy ő mint olvasó kezdte, és lássa be az olvasó helyzetét, próbálja azt is megérteni. Ha valahol úgy ítéli, hogy a kapcsolat gyenge, teremtse meg és úgy vezesse, vigye őt abba a gondolatvilágba, ahova kell, és mindig feljebb kell vinni az embereket. Ezt nem részletezem, ez nagyon fontos kérdés.

Megemlítem még, társadalmunk jelenlegi állapotáról szólva, a közszellem kérdését, mert ez olyan kérdés, amely ugyancsak nagyon erősen foglalkoztatja a Központi Bizottságot, foglalkoztatja az író-társadalmat és általában a dolgozókat is, hogy milyen most nálunk a közszellem, mint ahogyan ez itt is szóba került konkrétan ebben az említett Benjámin stb. vitában⁴⁴ más áttételben persze, de ott is tulajdonképpen arról van szó. Társadalmi érdekünk szempontjából, legalábbis a társadalom oldaláról nézve arról van szó ott is, mert nekünk, mondjuk, nem az írói alkotóprocesszus a legfontosabb, nekünk a végtermék a fontos, az olvasóknál és a társadalomban. A vajúdás az író dolga.

Dobozy Imre: Mi is kihagynók azért azt.

Kádár János: Azt nem lehet. Tudok arról, és el is fogadom, hogy az író-ember érzékenyebb lelkialkatú. El lehet ezt fogadni általában is, nem mindenkinél. A bíróság előtt annál, aki a szomszédját leszúrta, nem számít, hogy érzékeny lelkű vagy lelkialkatú ember. Általában mérleghelhetjük. Ennek vannak előnyei és vannak hátrányai. Figyelem ezeket az írókat. Mindig nagy meggyőzőerővel tudnak konfrontálni az öregségről és szeretnek megbékelni vele, meg sajnáltatni magukat, és ezt nagyon átélik. Mondjuk a Krisztusát, ők a fiatalságot is jobban átérték, mint az átlagpolgár, és a jót és a rosszat is meg kell élni, mindent éljen át az érzékeny lelkialkatú ember is. Ennek vannak előnyei, és vannak hátrányai.

De visszatérve erre az igazi kérdésre, ez az önzés vagy egoizmus, ez a harácsoló szellem, meg cinizmus és hasonló erősödik-e jelenleg a mi társadal-

⁴⁴ BENJÁMIN László: Vitáink és a bírálat védelmében. *Népszabadság*.

munkban, mert ez a döntő kérdés, és vajon erősödik-e a kollektív szellem, a becsületes felfogás a munkáról, a szocialista gondolkodás, mi van nálunk? Szerintem ez nagyon fontos kérdés. Nagyon örülök, hogy ezzel foglalkoznak az Írószövetségben az írók és általában az irodalomban is, mert ez rendkívül fontos dolog, csak szerintem ahhoz, hogy evvel hatásosan lehessen foglalkozni, az egész kérdést a maga teljes bonyolultságában kell előbb megvizsgálni, mielőtt ítéletet hirdetünk, és úgy fogjunk hozzá a dologhoz.

Eltvársak, én itt mindig arra gondolok, hogy milyen állapotban volt a mi társadalmunk, mondjuk, 1957 első felében a jelenlegihez képest, csakhogy, mondjuk, valami időpontot vegyünk. Én azt mondom, hogy egy nép vagy egy ország életében ritkán adódó rossz állapotban volt társadalmunk. Nagyon rossz állapotban volt úgy mint a társadalom, a közszellem is, és az egyes emberek lelki állapota is. Ez ritkán adódik, és most már ne osztozunk azon, hogy mi volt a forradalom, és mi az ellenforradalom. Ebből a szempontból én mindig úgy gondolom, hogy kétszer borzasztó csapást éltek át az emberek. Az egyik 1953 nyarán következett be, amikor itt úgy nagyjából mindent feltártak. Ennek második felvonása volt a XX. kongresszus, de az már inkább olyan adalék volt ehhez, mert alapjában véve az, hogy orientációt veszítettünk és semmi nincs rendben, már 1953-ban felvetődött, és ez milliók számára jelentett világnézeti krízist, lelki krízist, összetörést, összezavarodottságot, perspektívtalanságot. Ezt most, [a] tudományos terminológiát félretéve, még megtette a XX. kongresszus bizonyos tematikája, a Szuszlov [sic!] ⁴⁵ beszámoló és egyéb. Aztán jött még egy nagy csapás. Jött ez az október, de erről mint folyamatról beszélek most, és nem azokról a napokról, amikor az ellenforradalom ténye bebizonyosodott. Azért volt valamiféle óhaj-sóhaj, és volt valami eszmény és törekvés, hogy a szocializmus kibontakozzék, és ami, mondjuk, 1956 tavaszán nálunk már közhangulattá kezdett válni, az az óhaj szerintem nem ellenforradalom és nem ellenforradalmi óhaj, törekvés volt, hanem talán százazrek törekvése, hogy újra felkapaszkodhassanak, és azt mondhassák, hogy van szocializmus, jó szocializmus is van, és akkor úgy is hívták, hogy érvényesíteni a XX. kongresszus szellemét.

Ismerik ezt az egész folyamatot, hogyan ment, szóval ellenforradalomba torkollott, és azért megint százazrek – itt most a jóhiszeműekről beszélek, akiket semmiféle ellenforradalmi szándék nem vezetett – másodsor is csalódtak, kiábrándultak. Nekem volt alkalmam megfigyelni az embereket 1954-ben, amikor bizonyos tekintetben még friss szemmel kellett hogy nézsem az embereket és a helyzeteket is. Éppen a XIII. kerületben, ⁴⁶ ahol ne-

⁴⁵ Ny. Sz. Hruscovnak az SZKP XX. kongresszusa zárt ülésén elmondott híres antisztálinista beszédére utal itt Kádár János.

⁴⁶ Kádár János már az 1930-as években szociáldemokrata ifiként kötődött Angyalföldhöz, miután a szomszédos VI. kerületben végezte mozgalmi munkáját. Kiszabadulása után Rákosi Mátyás javaslatát elfogadva 1954. szeptember 9-től az MDP XIII. kerületi pártbizottságának élére nevezték ki. Ezt a tisztséget közel egy esztendeig töltötte be, majd a Pest megyei pártbizottság élén folytatta pályafutását.

kem kedvező volt a talaj, mert azt a helyet nagyon ismerem, az embereket, mindent, a következőt figyeltem meg. Valami ismerős után érdeklődtem, hogy mi van vele. Azt mondták, négy hónapja idegösszeomlással kórházban van. A másik után érdeklődtem, akkor azt mondták, két hónapja van idegösszeomlással kórházban. A harmadikra is ugyanezt mondták. Nem is tudtam, hogy ilyen betegség van a világon. És kérdeztem, mi az oka, miért van ez, mit csinálnak velük. Mondták, hogy altatják őket, meg valami ilyesmit. Mondom, ezt a betegséget nem ismertem, és tömegméretűvé vált a szó szoros értelmében. Akkor megint fegyelmi ügyek is voltak. Felszökött az erkölcsstelen dolgok, kilengések száma mindenféle vonatkozásban, iszákosságok, nőügyek, meg isten tudja mi, tolvajlások. Szomorú dolog, ezt meg ne írják, a jóistenit maguknak, rajtacsíptünk egy nagyszerűen dolgozó gyári alapszervi titkárt: két hónappal azelőtt ellopott egy motort 2500 forint értékben, hazavitte, betette a sufniába, és otthagya. Kérdeztük, miért tette. Nem tudta megmondani.

Azt akarom mondani, hogy amikor összeomlik az emberekben valami, a világnézet, elvész a perspektíva, a munka célja és értelme, mert hiszen ő mindig azt hitte, hogy jó irányba megy és dolgozik, és mindent kibír, és akkor kiderült, hogy ez nincs így, hiába ment, nincs hova menni, akkor jön ennek a reakciója. Azt mondja: hát akkor már ott forduljon fel a világ, ahol van, fűtülök mindenre, elmegyek kártyázni – még az ulti is azóta lendült fel –, isten tudja mi mindent csináltak már az emberek csak azért, mert hiányzott a társadalmi perspektíva, a távlat, amely a milliókat a pozitív cél érdekében összehozza. Ez volt akkor, és ezt ne felejtjük el, mert ennek nyomait még mai napig is viseli társadalmunk.

Ezért van az, hogy ha valami történik, mint például amikor 1964 őszén ott volt Hruscsov leváltása,⁴⁷ vagy ez, vagy az, akkor teljesen szilárdnak tartott emberek úgy szaladnak, mint a kisgyerek a mamájához, és rögtön választ kérnek, hogy nálunk nem lesz semmi, vagy mi lesz most ezek után? Szóval még mindig nincs meg az igazi biztonság nagyon sok emberben, és ezt hiába, látni kell.

Azonkívül tetejében még itt van a szerzési vágy is. Nem? Volt, aki azelőtt azt mondta, hogy nem szerzek magamnak semmit, legyen szocialista Magyarország, arra mindenemet odaadom. Aztán ez úgy látszik eltűnt, és sok ember azt mondta, szerzek egy telket. Valami cél kell minden dolgozó embernek, amit sokan felcserélnek ilyen anyagi javakkal, dolgokkal. Azután azt is meg kell mondani, hogy a külső feltételek is javultak az önzés kifejlődéséhez, már abban az értelemben, hogy egyszerűen egy kis nem túl sok ideje tartó NÉP-korszakot csináltunk tudatosan. Ezt is meg kell mondani. Felemeltük a mezőgazdasági felvásárlási árakat, kicsit lábra állítottuk a ma-

⁴⁷ Az SZKP Központi Bizottságának plénuma 1964. október 14-én mentette fel első titkári tisztéből Nyikita Szergejevics Hruscsovot. A magyar magatartás alakulására lásd FÖLDES György: Kötélhúzás felsőfokon. Kádár és Brezsnyev. In: RÁCZ Árpád (szerk.): *Ki volt Kádár? Harag és részrehajlás nélkül a Kádár-életútról*. Rubicon–Aquila, 2001.

szekokat. Ez tudatosan NEP-korszakot eredményezett. Mi számoltunk is ezzel, és volt is a maszekolásnak általában egy kis konjunktúrája.

Aztán nem volt többé bűn az, hogy keres valaki. Nem szégyellték. Írók sem láttam, aki röstellte volna, hogy keresett abban az időben. Tehát nem volt szégyen többé senki számára. És ilyen törekvések is voltak, és a valóságos helyzet ezt lehetővé tette. Kezdték az emberek keresni, és az önzés következtében – hiszen a szomszéd is látja, meg a szomszédasszony is látja, és az asszony inspirálja a saját férjét, igyekezz te is, szerezz te is valamit.

Meg kellett tehát mondani, hogy ez mind volt, ezek az összes tényezők működtek, és bizonyíték van rá, hogy működnek ma is, s a közszellem, a közgondolkodás nem lát ebben bűncselekményt. Ezért szerintem erősödött az egoizmus, erősödött az országban az önzés, az anyagiasság, a harácsolás szelleme stb. Erősödött tehát ugyanezen évek alatt.

Többek között erre a svéd példa is bizonyíték, hogy tudniillik a születési arányszám visszaesik, és ez összefügg egy ilyen anyagi gyarapodási periódussal, mert akkor az emberek inkább arra fordítják az erejüket, hogy valamit szerezzenek, és a gyerekek aztán várjon. Még ezzel is összefügg tehát bizonyos értelemben. És ez erősödött.

Azzal egyetérttek, hogy ez most a helyzet, ez komoly probléma, ezzel foglalkozni kell, ez ellen fel kell lépni értelmesen és okosan.

Azért sorolom fel most a különböző tényezőket, amelyek közrejátszanak, nehogy mi olyan novellákat írjunk, hogy abban minden benne legyen, de aki ezzel foglalkozik, az gondoljon rá, mert csak akkor tud olyant írni, hogy annak alapján az ember igazságérzete szerint is azt mondja, hogy igaz, így van, de nem jó, hogy így van.

De mi most itt az ország politikai és társadalmi állapotáról beszélünk, és kérem, vegyék hozzá a helyzetelemzéshez azt is, ami még ezenkívül erősödött Magyarországon ez alatt a 10–12 év alatt, és ez nagyobb és fontosabb: erősödött Magyarországon a 12 év alatt az emberek tömegeinek, százazreinek, millióinak viszonya a szocializmushoz. Újra visszanyerték a bizalmukat, most már nem azt kell mondani, hogy a párt iránt – bár az is igaz –, és újra reális, komoly és lelkesítő cél a szocialista társadalom felépítése. Ez is erősödött, és nem csak a maszekolásnál van ez [sic!]. Nem hirdetnek a Magyar Nemzetben vagy a Magyar Hírlapban, az Esti Hírlapban, akik azt csinálják, de tessék, nézzék meg azt, hogy a szocialista brigádmozgalom születése hogyan történt, s rájönnek, nem csekélység, hogy néhány százezer ember ilyen módon reagál a meghirdetett célra, mert az nem kevesebb munkát és szabadidőt áldoz rá, mint a másik a teleknek vagy a kocsinak a megszerzésére.

Azonkívül még egy, Önöket bizonyára erősen érdeklő vonalon történt óriási változás a közgondolkozásban: a magyar falu, a parasztság vonalán. Az előbb társadalmi változásról szóltam, és meg kell mondani, s meg lehet állapítani, hogy [a] tömegben, a közgondolkozásban, a szocializmushoz való közeledésben olyan nagy és fontos változás másutt talán nem is történt,

mint a parasztoknál. Ezt tényleg tudjuk bizonyítani. Ez valóban le is mérhető. És ha ezt Önök mind elfogadják, tehát, hogy a mi társadalmunk politikailag aktív tömegeinek – és itt milliókat mernék mondani – a felnőtt lakosság jelentős részének új viszonya, jó viszonya és szilárd viszonya épült ki a szocializmus irányában, és a szocialista társadalom építését mint célt elfogadják, és azért tevőlegesen dolgoznak. És közben ilyen változások történnek, mint a munkástömegek körében a szocialista brigádmozgalom kibontakozása, mint a paraszti tömegekben annak a felfogásnak a térhódítása, hogy a termelőségvetkezeti fejlesztési gondjai az ő problémáik is, akkor ha a mérleg serpenyőjébe rakják mindezt, megállapíthatják, hogy ez is van, ez is erősödött, az is tovább fejlődött.

Jó a szocialista közgondolkodás, a kollektív szellem, a tisztességes emberi gondolkodásmód, általában szólva az erkölcsi normák megkövetelése, ugyanakkor más vonalon a társadalomban erősödött a harácsolás is. És ha realisan akarjuk nézni, akkor mindkettőt figyelembe kell venni, annál is inkább, mert az egyik betegség gyógyítása mégis tulajdonképpen a másikban van. És nem tudok az egoizmus ellen harcolni, hogy ha nem a közgondolkodással, nem az áldozatkészséggel, nem az odaadással és hasonlókkal próbálok rajta segíteni, mert különben csak bibliai átkok jönnek ki belőlem, olyan formában, hogy ne lopj, ne csalj, ne harácsolj, és másnak a nem tudom én mijét ne kívánd... (Szabó Pál: A *feleségét*.) Ezt még mindig jól tudod, bár az előbb azt mondtad, hogy az ilyesmit már elfelejtetted. (*Derültség*.) Úgy látszik, mégsem felejtetted el.

Tehát ez egy bibliai átok maradna és nem segítene, mert csak a szocialista közgondolkodás erősítésével, fejlesztésével lehet ezeken a problémákon segíteni.

És végül ebből a kérdéscsoportból utolsóként megemlíteném a pártmunka stílusának azt a kérdését, hogy meggyőződésünk szerint egy szocialista országban persze rendet és nyugalmat többféle eszközzel lehet teremteni, és fenn is tartani bizonyos körülmények között, de a legjobb és a leghatásosabb a világnézet elterjesztése, a szocialista meggyőződés erősítése, a szocialista közgondolkodás és általában politikánk, világnézetünk, erkölcsi felfogásunk elfogadtatása a tömegekkel, a néppel. Ez a legfontosabb.

Más vonatkozásban majd szó lesz arról, hogy bizonyos dolgokat egyes testvérpártok másképpen látnak, mint mi, például a csehszlovák helyzetet, és hamarabb eszükbe jut más eszköz olyankor. Persze itt nincs felhatalmazásom, hogy ezt kijelentsem, de olyan az ember érzése és benyomása, hogy a szocialista országokban, ahol proletárdiktatúra jött létre, és a munkásosztály forradalmi pártja uralkodó, kormányzó párttá vált, itt valahogy elhalványult ez, másodsorban jut csak eszükbe a pártoknak és a pártok vezetőinek, hogy a párt legerősebb fegyvere a meggyőzés. Bizonyos esetekben lehet és kell lőni, meg agyonlőni, vagy felakasztani bizonyos helyzetben, de a legerősebb fegyver mégiscsak a meggyőzés. A legerősebb fegyver a marxizmus igazsága, a szocializmus, a kommunizmus igazsága. Ennél erősebb fegyver nincs.

Azért van néha szemléletbeli különbség az összehasonlításnál a szovjet vagy az olasz vélekedésben⁴⁸ a cseh eseményekről, mert más helyzetben van a két párt. És ne egyszerűen úgy fogja fel valaki, hogy X. Y. jó szándékú, a másik meg rossz szándékú. Ez nem így van. Az olasz pártnak ugyanis más fegyvere nincs, mint az igazsága, a szervezőmunka, meg a meggyőző munka, amit annak érdekében kifejt. Neki nincs más fegyvere. De egy szocialista országban más fegyver is van, rendőrség van, hadsereg van, van anyagi lehetőség a kezében, egzisztencia stb. És sajnos óhatatlanul visszaesés a gondolkodásban, hogy kevésbé fontosnak tartjuk a meggyőzést, a felvilágosítást – és ezt szeretném hangsúlyozni nem azért, mintha a magyar kommunisták okosabbak lennének, mint a csehek, ezt nem szabad egy pillanatra sem gondolni, hanem azért, hogy az élet iskolája minket erre rákényszerített, mert olyan helyzet állt elő, amelyben a társadalom alapkérdései a végsőig kiéleződtek, mert robbanás következett be, és ilyen helyzetben kellett a pártnak dolgoznia. Ez a helyzet a pártot rákényszerítette, és mindig a baj okosítja az embert, és sohasem a jó dolgok. Ez még a pártra is érvényes. És higgyék el, a csehek is okosabbak lennének az idén is, ha annak idején ránk hallgattak volna. Mert mi annak idején, 1956 után kértük, magyaráztuk, mondogattuk, csináljatok már valamit, itt meg ott azokkal a vacak perekkel, meg ezzel és azzal, mert ez nemcsak magyar kérdés, ami volt. És íme, most kiderült, ők azt hitték, hogy náluk lehetetlen olyan helyzet bekövetkezése, ami bekövetkezett. És legyünk becsületesek: mondjuk, az 1948–49-es időszak lendületében, ha nekünk valaki azt mondta volna, hogy itt Magyarországon előállhat olyan helyzet, amivel szembe kellett néznünk 1956. október 29–30-án, mi talán elhittük volna? Mi is azt mondtuk volna, hogy ez lehetetlenség. És íme, lehetséges volt.

Ezzel csak azt akarom mondani, hogy pártunkat az élet az ilyesmire rákényszerítette, s mi ebből tanultunk és ebből gyakorlatot csináltunk, és még inkább fejleszteni kell, hogy pártunk fő módszere a meggyőzés legyen. Ezt nem csak a tömegpropaganda tekintetében értem – újság, rádió, televízió, vagy egyszerűen népgyűlések, bár ez is nagyon fontos fegyver –, hanem az egyéb munka vonatkozásában is.

Például, ahogyan mi most a kérdéseket előkészítjük, lehetőség szerint inkább a döntés előtt tanácskozunk az érdekeltekkel, vagy más esetben szakemberekkel, harmadik esetben tudósokkal, kikérjük a véleményüket, össze-szedjük, mérlegeljük az észrevételeket, aztán a határozat megszületik, s ők

⁴⁸ „Az olaszok miért vannak mellettük, miért üdvözlék ezt a nagy folyamatot? Ez egyébként olyan folyamat, amikor a Duna kiárad, úszik minden. Van tiszta víz, zavaros, holttetem stb. Az olaszok is mondták, vigyázni kell kicsit, meg ilyesmit. Ők választásra készültek, nekik az kell megintcsak, hogy szocialista országban szabadság van, demokrácia, ez nekik segít, ezért örültek” – tért vissza erre Kádár János előadásának későbbi szakaszában, utalva az 1968. május 19–20-án megtartott parlamenti és szenátusi választásokra. Az Olasz Kommunista Párt ezen a második helyet szerezte meg, és az 1963-as előző választásokhoz képest némileg javított pozícióján. Eredmény: Kereszténydemokraták 39,1%, Olasz Kommunista Párt 26,9%, Egyesült Szocialisták 14,5%, Liberálisok 5,8%, Neofasisták Pártja 4,5%, Proletár Egység–Szocialisták 4,5%, Republikánusok 2,0%, Monarchisták 1,3%, Dél-Tiroli Néppárt 0,5%, egyéb 0,9%.

is a sajátjuknak érzik azt. Fontos, úgy születik határozat, és azon a fórumon, ahol abban az ügyben dönteni kell, hogy szinte egy akarat eredményének lehessen mondani, s végre lehessen hajtani, mert a döntés is jó, a realizálás feltételei is jók. Tehát ezt a bizonyosfajta meggyőzést, megkérdésezést, a vélemények egybevetését semmiképpen sem lehet elkerülni. Ezt legfeljebb csak olcsóbban lehet megszerezni vagy drágábban. Mert ha vizsgálat, elemzés, megkérdézés nélkül születik meg egy határozat, és ezt próbáljuk végrehajtani, akkor recseg-ropog, de nem megy. Vagy ha azt hisszük, hogy megy, akkor öt év múlva összeomlik, mint a kártya.

Mi ebből tanultunk, ezért fő módszerünk a politikai meggyőzés, a felvilágosítás, az érvelés, a lehetőség szerint sokirányú nézetek időben való egybevetése, s ezt kell nekünk a jövőben is folytatnunk.

Emögött természetesen tartalékként, a háttérben ott vannak az anyagi eszközök, ott vannak a laktanyák, a rendőrség; mert mi azt sohasem tagadtuk le, hogy a mi szocializmusunkat, és amit eddig elértünk, nagyon drágán szereztük meg, tehát olcsón és ingyen nem adjuk. Ezt mi sohasem tagadtuk.

De a politikai munka szempontjából ez fontos. Most az itt feltett többi kérdésekről szólnék, amiket nem fogok részletezni. A gazdasági reformot, mint olyat, gondolom, ezt talán már sikerült elérni – mint a szocialista forradalomnak időszerű nagy feladatát és kérdését kell tekintenünk, nekünk és az egész közvéleménynek. Mert nem egyszerűen egy gazdasági-technikai problémáról, gazdasági vezetési módszerről van szó. Ez tulajdonképpen az irányítási rendszer reformja, a valóságban azonban a gazdálkodás továbbfejlesztése, és ennek társadalmi kihatásai lesznek és vannak más területen is, mert olyan nagy és nagy jelentőségű kérdés, és azonkívül a társadalmi élet döntő területén, a gazdasági tevékenységben megy végbe, és az alapokat érinti.

Erről a reformról itt csak annyit szeretnék elmondani, hogy most már, figyelembe véve a tényleges bevezetés kezdeti tapasztalatait is, meg lehet állapítani, hogy időben tűztük napirendre, megfelelően készítettük elő, és a bevezetés is megfelelően történt.

Itt rögtön válaszolok arra a kérdésre, hogy ennek a reformnak az igazi hatékonysága még nem mutatkozott különböző területeken, csak ilyen kezdeti hatások mutatkoznak, és tulajdonképpen nem is jelentkezhettek ez a hatékonyság, mert megmondom őszintén, a reform bevezetését olyan sok mérlegelés előzte meg, hogy már a Központi Bizottság és a kormány berakta azokat a biztosító fékeket az indulási időszakra, amelyek a sima átmenetet biztosítják, és tulajdonképpen nem engedik meg, hogy ez a hatékonyság nem tudom milyen nagy mértékben kibontakozhassék.

Egészen addig a határig bebiztosítottuk, hogy még reform legyen és bevezessük, hogy be lehessen járni [sic!]. Az eddigi tapasztalatok nagyon jók, az politikailag megfelelően sikerült, és ha itt voltak is ilyen nyavalyatörős előzményei ennek, mint az 1964 végi áremelések, de ezek akkor megtörténtek, és most már ilyesmire nem volt szükség. És mi az eredmény? A termelés normálisan emelkedik, a pénzforgalom normális, az árnívó még alacsonyabb,

mint ami a központi számítás volt az év elején. Az eddigihez képest, az eddigi tényleges helyzethez viszonyítva alacsonyabb a fogyasztási árínvó, mert a tervezett az volt, hogy egy-két százalékkal emelkedhetik, ténylegesen azonban 2 százalékkal alacsonyabb az összes fogyasztási cikkek árínvója, nem cikkenként nézve, mint volt egy évvel ezelőtt. Ehhez szükséges volt a különböző fékező eszközöket biztosítani. Itt, elvtársak, majdnem olyan kérdéssel álltunk szemben, mint a mezőgazdaság szocialista átszervezésekor, mert ez nagyon nagy vállalkozás. Ehhez bátorság kell: szembenézni a helyzettel, valamit elővenni, napirendre tűzni és bevezetni. Mert ez olyan dolog, hogy volt egy bizonyos jelszó egy időben ezekben a vitákban. Azt mondták, hogy merni kell kockáztatni, és ez benne is van az okmányokban. Mondtam: ezt azért ritkán írjátok le. Ezt igazolni is kell. De ritkán írjátok le, mert mi is és egy gyárigazgató is úgy vagyunk, hogy nem a sajátunkat kockáztatjuk. Hirdetjük: merni kell kockáztatni, viszont a vezető pontokon ez, mint a nép és a közösség kérdése, a szocialista jövedelem alapja szerepel, és azért csak nézzük meg, hogy hogyan kockáztassuk, ne nagyon lelkesítsük az embereket, hogy csak merjenek kockáztatni. Úgyhogy mi nem nagyon kockáztatunk magával a reformmal. De itt arról van szó, hogy amikor napirendre akarjuk tűzni, megvannak-e az ehhez szükséges mennyiségek, és azonkívül a lehetőségek.

Itt hasonló vita folyik, mint annak idején a mezőgazdasági reformmal kapcsolatban. Akkor napszámra vitatkoztunk arról, hogy a tömeges átszervezéshez hozzáfogunk-e vagy nem, és nagyon komoly ellenzék, tisztességes ellenzék jelentkezett, amely azt mondta, hogy elvtársak, ne fogjunk hozzá, nincsenek meg az anyagi eszközeink a szocialista mezőgazdasági nagyüzem felszereléséhez, és ha ezek az üzemek létrejönnek és nincsenek meg ezek az eszközök, akkor kompromittáljuk a szocialista mezőgazdasági nagyüzemet ahelyett, hogy megteremtettük volna. Ez tisztességes, komoly ellenvélemény volt, és akkor hiába, ezt az egész dolgot meg kellett fordítani, és népiesen kifejezve olyasmivel kellett előállni, hogy ez társadalmi kérdés, politikai kérdés, amelynek vannak anyagi vonatkozásai is természetesen, de ez nem képzelhető el úgy, hogy valahol valakik felépítik az országban az összes szükséges magtárakat, ólakat, raktárakat, irodákat, a táblát kiszégezik a tsz-ek határán, a jószágokat beviszik stb., és ettől függetlenül valahol él egy nép, s egy szép napon azt fogják mondani a parasztnak, hogy na most készen van, menjetek be. Ezt azért sem lehetett megtenni, mert akkor a munkásosztály lázad fel, ha valami ilyesmit próbálnánk kicsikarni a népből, és azonkívül, aki ismeri e társadalom törvényét és az emberi lelkeket, aki ilyesmivel szokott foglalkozni, az tudja, hogy olyan ajándéka nincs a világnak, amit a paraszt gyanakvás nélkül egy szóra elfogad. Még bele se ment volna, azt nézte volna, hol itt az egérfogó, és mit akarnak tőle még elvenni.

Akkor azt mondtuk, hogy ütött a történelmi óra, megvan a lehetősége, meg kell csinálni, és majd fokozatosan felszereljük ezeket a nagyüzemeket. Ez is történt a valóságban. A reformnál is erről van szó. Voltak beteges tünetek a gazdasági életben. Meg kell mondani, hogy a szocialista fejlődés bá-

zisán jelentkeztek, mert hiszen ez nem is magyar jelenség. Ennek a legnagyobb betegsége nem a fizetési mérleg – az is baja. A legnagyobb betegség a holt termelés, amely az országban általában folyik, hogy a termelés mennyisége növekszik, növekszik, növekszik, és mind több az a termék, amely nem társadalmi szükségletet elégít ki, hanem a raktárakban megy tönkre, milliárdos méretekben. A másik probléma a fizetési mérleg stb.

De ez olyan dolog, hogy ahhoz, hogy a reform ideálisan menjen, kiszámítható mennyiségű devizakészlet, rézkészlet, élelemkészlet stb. kellett volna, s akkor még mindig van magabiztosabb ember és van aggályoskodó ember, aki azt mondja, hogy még több kellene. Azt összeszedni, ahhoz tíz év kellett volna, de olyan körülmények között, amikor nem több lesz a tartalékunk, hanem minden évben kevesebb, ezek miatt a bizonyos okok miatt. Akkor ezt mondtuk: állapítsátok meg, mi a minimális tartalék, amivel indulhatunk, vagy reálisan még el lehet indulni, de a minimális, mert egy bizonyos minimális mennyiség kell fogyasztási cikkből, nyersanyagból, devizális manipulálási lehetőségéből stb. Ezt a minimálisat összekapartuk, és elkezdjük. Elkezdjük, és egy árnyalatnyi javulási tendenciát látunk ettől. Ezek a hatások igazán csak évek múlva érvényesülnek. De megmondom, az sem megy sóhajok és a fogak csikorgatása nélkül, amit ez a reform végül is hozni fog. Nehogy azt higgyék majd két év vagy öt év múlva, ha esetleg megint találkozunk, hogy becsaptam Önöket. Megnyugtathatjuk valamennyi dolgozó osztályt, hogy nincs szó tönkresanyargatásról, vagy nem tudom miről, de elvtársak, vannak ilyen kérdések.

[...] ⁴⁹

Utoljára hagytam a kultúra és a gazdasági mechanizmus kérdését. Én itt nem tudok a részletekbe belemenni, majd talán más alkalommal, vagy esetleg Orbán elvtárs fog erre adni becsületes választ.

A magam részéről csak annyit tudok mondani, hogy a mi számunkra a kultúra nem gazdasági kérdés, és nem kereskedelmi kérdés, és nem is nyereség kérdése. Egyébként, ha azt mondanánk, hogy nyereség, akkor ezt úgy kell érteni, hogy ha megfelelő segítséggel és úton-módon műveltebb és képzetebb emberei lesznek az országnak, akkor az majd még a termelés vonalán is nagyobb nyereség lesz. Ez az elvi meggyőződésem. Amibe egyébként nagyon jól belefér az, amit felvetettek a kérdések között is, hogy ez a szórakoztatóipar dotációt ne élvezzen, sőt fordítva, hogy ezt komolyan megadóztassák valamilyen címen.

Az egész kérdést tehát mi így tekintjük, azonkívül helyes lenne, ha a sajátunk, vagy a publicisztikánk ezeket a bizonyos vetkőzhelyeket ne úgy jellemeznék, hogy ez itt a szocialista kultúra. ⁵⁰ És más hasonló dolgok.

⁴⁹ A beszéd a továbbiakban a foglalkoztatottsággal, a fiatalok elhelyezkedési lehetőségeivel és a lakáskérdéssel foglalkozott.

⁵⁰ Lásd erre Ősz Ferenc: Sztriptíz magyar módra. *Élet és Irodalom*, 1968. május 18. 12. – A riport élesen támadja a Budapesti egyes éjszakai szórakozóhelyein megjelent műsorok vetkőzést.

(Szünet)

Darvas József elnök: Folytatjuk a megbeszélést.

Kádár János: Kedves Elvtársak! Ha megengedik, folytatnám. Most még tűrjenek egy kicsit, ha már meghívtak. (*Derültség – Halljuk! Halljuk!*) Ritkán csináljuk.⁵¹

Az elhangzottakkal kapcsolatban szeretném megemlíteni, én azért tértem ki a pártmunka bizonyos folyamatának kérdéseire, hogy valamiképpen más oldalról is bizonyítsam: mi nem kettős taktikával dolgozunk, és amit mi mondunk az irodalom szerepéről, az írók szerepéről, a valódi, tisztességes, nem hízelgő, elvi kontaktusról és együttműködésről, azt nagyon komolyan gondoljuk.

Azonkívül, ha a hangulat már melegszik, pótlólag még elmondom azt, amit az előbb felhatalmazás nélkül nem mertem elmondani. Amikor elmeséltem, hogy Ortutay lakásán összejöttünk, és hogy miért volt fontos, hogy ki hívott kicsodát. Most már van rá felhatalmazásom. Utána Németh László barátunk azt mondta: milyen jó, hogy ez ott kiderült, hogy tulajdonképpen kölcsönös félreértésben voltunk. Mert neki olyanok a tapasztalatai, hogy amikor a hatalom hívja az írókat, az már nem jó jel. Mert egyszer Gömbös összeszedett írókat – akiket tudott –, és utána megbukott.⁵² (*Derültség.*) Azután Bethlen összeszedte az elérhető magyar írókat, és utána megbukott. Azután Rákosi összeszedte az elérhető magyar írókat, s utána megbukott. Azt mondja: „Azt gondoltam, hogy most ezek buknak”. (*Derültség.*) Ezért jó az ilyen félreértéseket elkerülni, ha lehet, vagy ha voltak ilyenek, tisztázni.

Ha megengedik, hadd szóljak egy más kérdéscsoportról, a tudományról és a kultúráról.

Az előbbi kiinduláshoz térek vissza. A párt Központi Bizottsága szükségesnek tartotta, hogy a tudomány, a közoktatás és a kulturális élet területén is újra szabályozzon bizonyos kérdéseket.⁵³ Idetartozott az, hogy valami módon reális valósággá tegyük a tudományos kutatás szabadságát.

⁵¹ Kádár János utóljára az Írószövetség 1963. június 21-i kibővített választmányi ülésen vett részt Darabos Ivánnak, a KB Tudományos és Kulturális Osztálya vezetőjének és Aczél György művelődési miniszterhelyettesnek a társaságában. Kádár János utólag szóban beszámolt a látogatás tapasztalatairól a Politikai Bizottság 1963. június 25-ei ülésén, de az elmondottakat a jegyzőkönyv nem tartalmazza. (MOL M-KS 288. f. 5/305. ó. e.) A látogatásról Tóth Dezső, az Írószövetség párttitkára 1963. július 1-jén számolt be a szövetség pártszervezetének. Az elhangzottak érzékeltetik, hogy akkor jelentős eltérés volt az 1968-as előadás tartalmához képest. (MOL M-KS 288. f. 33/1963/23. ó. e.)

⁵² 1935. április 16-án a Zilahy Lajos által meghirdetett Új Szellemi Front író tagjai (Féja Géza, Illyés Gyula, Móricz Zsigmond, Németh Imre, Németh László, Szabó Lőrinc, Tamási Áron) találkoztak Gömbös Gyula miniszterelnökkel. Ez azonban már csak azért sem játszhatott szerepet Gömbös megbukásában, mert 1936. október 6-án miniszterelnökként halt meg. Az írói találkozók és a bukások közötti összefüggés „magyarázata” csak a tréfa kedvéért születhetett a szövetség ülésének szünetében.

⁵³ Az MSZMP Központi Bizottsága 1967. június 23-i kibővített ülésének határozatára utal Kádár János. Ez a gazdasági mechanizmus reformjának előkészítő feladatait foglalta össze, ezen belül teendőket jelölt meg a kulturális szféra finanszírozásáról, valamint a tudomány és a gazdaság kapcsolatának fejlesztéséről.

Most a tudományról beszélek, hogy az valóban kutatás legyen, de ideértem nemcsak a természettudományokat, hanem a társadalomtudományokat is. És ennek van külön fontossága is.

Mi úgy gondoljuk, hogy ha a tudományos kutatásnak nincs meg a szabadsága, akkor a tudomány művelőitől nem lehet igazi, hatékony tudományos munkát elvárni. És ebbe a kutatási szabadságba beleértendő bizonyos értelemben a tévedés lehetősége és szabadsága is, mert ha az nincs benne, akkor nagyon rosszul járunk.

Bizonyos értelemben ez természetesen érvényes a művészetekre. Nem tudom, mennyire volt hiteles és mennyire nem az az anekdota, hogy egyszer valami filmet bemutattak Sztálinnak, akinek kifogása volt ellene. Beszélt is erről a rendezővel, s erre a filmet félretették. Utána megkérdezte az illetékesektől, hogy az előző évben hány filmet csináltak. Mondták, hogy 54-et. Erre megkérdezte, mennyi volt jó belőle, mire azt mondák, hogy nyolc. „Hát – azt mondja – akkor a többit minek csinálták? (*Derültség.*) Miért nem csak a nyolc jót csinálták meg?”

Azt akarom mondani, hogy ez természetesen nem marxista gondolkodás, mert hiszen minden alkotás jellegéből szükségszerűen folyik, hogy nem elegendő nyolc filmet csinálni ahhoz, hogy nyolc kiváló vagy jó film születhesen. Ezt mindenki tudja. De ez természetesen érvényes a tudományokra, a társadalomtudományokra is.

Meg kell tehát tanulnunk, el kell sajátítanunk – és már kezdjük elsajátítani – azt a metodikát, hogy aki kutató, kutasson; ténymegállapítása, kutatása legyen objektív, abból vezesse le saját következtetését, amire rájött, azt vesse fel és bocsássa vita alá. Mi azt tartjuk jónak, ha a tudomány művelői az egyes ágazatokon belül vitatkoznak, és ha valaki egy később tévesnek bizonyuló állásponttal lép fel, ez ne jelentsen fekete pontot abban a tekintetben, hogy megbízható, vagy reakciós, vagy kártevő, vagy nem tudom mi, mert így komoly, rendes tudományos és kutatómunkát nem lehet végezni. Ez a mi meggyőződésünk, és amennyire realizálható volt, ez most már a mi gyakorlatunk is. Egyébként a tudományos kutatás természetéből adódik, hogy az újnál mindig később szokott kiderülni, melyik az igazi tudományos felfedezés és eredményes, és nem abban a pillanatban szokott eldőlni. Erre példaként szeretném megemlíteni azt az esetet, ami az Akadémia közgyűlése alkalmával történt. Az egyik fizikus beírt és a közgyűléstől határozatot kért, hogy a másik fizikusnak a nézeteit, mint sarlatánt ítélje el. Ezt az Akadémia megtagadta, nagyon helyesen, mert az a véleményük: vegyes összetételű társaság, még ha az istenek tanácsa is, szavazattal eldönteni azt, hogy egy tudományos tézis vagy álláspont reális-e vagy nem – nem képes. Ezt nemcsak vegyes összetételű testület nem tudja eldönteni, hanem nagyon gyakran magának az illető tudományágnak az emberei sem tudják szavazással eldönteni. Ez csak a tudományos munka és a gyakorlat kritikája nyomán derülhet ki. Mivel annak ez is egy fontos területe, szükségesnek tartottuk ezt is megemlíteni, még abban az esetben is, ha ismétlésről van szó.

Itt is szeretném megjegyezni, hogy a Központi Bizottság létrehozott egy előkészítő szervezetet, és napirendre fogja tűzni a tudományos munka irányításának kérdéseit.⁵⁴ Pontosan és megfelelően ki akarjuk dolgozni – megfelelő elemzések után –, hogy ebbe hogyan, miképpen szóljon bele a párt Központi Bizottsága, megfelelő állami szervek és más testületek. Mert az az érzésünk, hogy ez fejlesztésre szorul. Itt persze több bonyolult kérdésről van szó, nemcsak a kutatómunkáról, hanem arról is, hogy miképpen tudjuk a tudományos kutatás eredményeit a gyakorlatban mielőbb megvalósítani és hasznosítani. Ez a kérdés is napirenden van. És ezt is azért említem, amiért más kérdéseket, hogy lássák, milyen kérdések vannak előttünk. Bár ez mind vitával jár.

Egyébként ennek a gazdasági reformnak a kidolgozása is egy megfelelő procedúra volt. Körülbelül 120 fő, ilyen meghívásos alapon – közgazdászok, tudósok, kutatók, kisebb részben gyakorlati gazdasági vezetők – kaptak megbízást arra, hogy vegyék kritikai elemzés alá a mi gazdaságirányítási rendszerünket.⁵⁵ És mi történt? Teljes szabadsággal elvégezték a maguk tudományos munkáját, abból levezették a következtetéseket, ami körülbelül kétszázötven munka volt – és aztán tűztük csak napirendre a Politikai Bizottságban, a Központi Bizottságban és hasonló helyeken, és született meg végül is [a] párt-, majd ezt követően az állami döntés. Mi ezt tekintjük helyes eljárásnak, mert ha a Politikai Bizottság maga vette volna kritikai elemzés alá, lehet, hogy azt mondta volna: jó az, ami van. Mert az a gyakorlati munkában bent lévő emberek véleménye. Viszont másrésztől, amikor megköszöntük a tudósoknak ezt a munkát, amikor megvolt a párt-, az állami döntés, mert több százan foglalkoztak mindenféle szakkérdésekkel – én is felmentem egy kis időre, üdvözöltem őket. És azon a példán is be lehet mutatni, hogy a legkülönbözőbb szélsőséges és egymásnak ellentmondó tudományos nézetek, majd politikai megítélés, gyakorlati gazdasági szemlélet a vita során hogyan tisztázódott, hogy ütközött meg egymással és alakult ki végül a helyes álláspont és a helyes döntés. És e nélkül a folyamat nélkül nem lehetett volna helyes. Egyébként én azt is elmondtam ott, hogy nem értek egyet azzal a görög bölccsel, aki azt mondta: akkor lesz jó világ, ha a

⁵⁴ Az elhatározás az MSZMP KB 1967. június 26-i ülésén született meg, majd széles körű előkészítő munka után az MSZMP KB 1969. június 26-án fogadta el tudománypolitikai irányelveit. Kádár János 1969. július 2-án fogadást adott azoknak a tudósoknak a tiszteletére, akik részt vettek az irányelvek előkészítésében és kidolgozásában. A tudománypolitikai irányelvek megszületésének és végrehajtásának legfontosabb dokumentumait lásd *A Magyar Szocialista Munkáspárt tudománypolitikai irányelveinek végrehajtása és a további feladatok. 1969–1977.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978.

⁵⁵ Az MSZMP KB 1964. december 10-i, a gazdasági reform előkészítéséről szóló döntését követően Nyers Rezső vezetésével tizenegy munkabizottságban indult meg a Kádár János által említett szakértői tevékenység. A munkabizottságok vezetői: Hetényi István, Gadó Ottó, Keserű János, Sebestyén János, Bálint József, Csikós-Nagy Béla, Buda István, Karádi Gyula, Fenyő Imre, Tímár Mátyás és Hegedűs András. A bizottságok 1965 márciusára készítették el a megelőző működési rendszer kritikáját, majd erre alapozva a központi stáb április elejére elkészítette a reform kiindulási koncepcióját és az év júniusára a részletesebb javaslatcsomagot. 1965 októberére készen volt a reformkonceptió. A munkabizottságok mellett önállóan dolgozó szakértők is voltak, mint Péter György, Bognár József, Wilcsek Jenő stb.

királyok lesznek a filozófusok. Legalábbis jelen korszakban én a magam részéről nem értelmezhetem úgy, hogy ha a tudósok vezetnék a világot. Szerintem a tudósok a világ legfélelmetesebb emberei azokkal a teóriákkal: ki próbálja, bebizonyítja, hogy hibás; ha nem sikerül, megállapítja, hogy hibás volt a tétele, azután kezd elölről. Azt, hogy ez közgazdaságilag jó-e, tudományos kritika szempontjából, azt ők tudják megmondani. De hogy a gyakorlatban a következtetésekből mi valósítható meg, mi ennek a reális feltétele, azt hiszem, ez nem a közgazdász tudósok dolga az adott esetben.

Meg kell mondanom, hogy ennek az aránylag kedvező és zökkenőmentes bevezetésnek is az anyagi tartalékok mellett egyik fontos tényezője az a bizalmi helyzet volt, ami az ország közvéleményében, társadalmában jelenleg érvényesül. Mert ahol ez nincs meg, ott az ilyen gazdasági változások nem szoktak simán menni. Nézzünk meg például valamilyen kis jelzőrendszert, mint amilyen például a takarékbetétek alakulása. Mindenki megfigyelheti, hogy az előző év novemberében, decemberében a betétbeadás csökkent, sőt, valami csekély kivétel volt, de amikor bevezettük a reformot, három hét múlva ugrásszerűen megnövekedett a betét, sokszorosára annak, amennyi a korábbi években volt. Ehhez tehát bizalom is kell, mert a takarékbetétek összege horribilis összeg. Ez olyasmi, hogy ha valami ideges hatás alatt megmozdul, az összes tudományos téziseket és gyakorlati következtetéseket halomra tudja dönteni. Ezt csak illusztrálásképpen mondom, hogy hasonló kérdésekkel hasonlóan kívánunk foglalkozni.

[...] ⁵⁶

Áttérve általában a kultúrára és egyebekre, a legfontosabbat nagyon röviden mondom. Mert a világnézeti oktatásnál, az irodalomnál, a kultúránál, a kultúra minden területénél számunkra a döntő és elsődleges kérdés a marxista világnézet, annak elterjesztése, mélyítése, szélesítése, és ebből következőnek azután az egyebek. És itt számunkra döntő és talán a legnehezebb és legkeservesebb az volt, hogy meg kellett állapítanunk: sem a közoktatásban, sem a különböző ágazatokban, a filozófiában, a tudományban és még kevésbé az irodalomban a mi világnézetünk nincs monopolhelyzetben. Mert azeelőtt ezt deklarálták, pedig a valóságban akkor sem ez volt a helyzet. Egyébként tiszta csoda, a világ csodája volna egymás mellé tenni azt, amit a mi társadalmunk képes volt 1956 októberében csinálni, és azt, hogy mindenki száz százalékig a marxista világnézet alapján áll. Ezt a kettőt nem lehet összevetni, s hozzá még az olyan kiegészítő elemeket, hogy ez mind a pártot képviselte, mind életét, mindenét áldozta stb. Ez így nem megy. Ezzel a fikcióval le kellett számolni, és meg kellett állapítani, hogy nálunk ezekben a szférákban különböző világnézetek léteznek, egészen a vallásos világnézetig – tehát marxista és nem marxista, idealista világnézetek –, és ezzel a reális helyzettel számolva kell kitűzni a reális célt, ezért kell keményen dolgozni és

⁵⁶ Kádár János beszédének kihagyott részében a közoktatási reform fiaskjáról és korrekciójáról beszélt.

harcolni, hogy tudniillik a marxizmusnak hegemon szerepe legyen, és ennek a szférának mindig nagyobb és nagyobb felületét fogja át és uralja. De most már tudjuk, hogy ez nem párthatározatokon és nem kormányrendeleteken múlik, hanem a valódi ideológiai munkán, és csak hosszan tartó ideológiai oktatás, vita és harc eredményeként alakulhat ki így. Ez az, amit Aczél elvtárs a legutóbbi előadásában⁵⁷ hivatalosan, a párt nevében is a nyilvánosság előtt kifejtett. Hogy tudniillik mi ebben látjuk a dolog gyökerét.

Ebből azután sok minden következik. Ugyanígy kényszerűen tudomásul kellett venni, hogy a szocializmus sincs egyeduralkodó és monopolhelyzetben a kultúrán belül, és ez még kevésbé áll a szocialista realizmusra a megnevezett formációjában, hanem kulturális életünk kissé sokszínű. Bizonyos értelemben úgy is ítéljük meg, hogy ennek szükségszerűen ilyennek, sokszínűnek kell is lennie. Ebből született az a döntés, amelyet Darvas elvtárs eredményként konstatált bevezetőjében, hogy az irodalomban teret kapott olyan értékek nevezhető és tartható nem szocialista kulturális termék is, amely a mi társadalmunk bonyolult életében egészségesen hat. A mi kondíciónk itt az volt, hogy szocialistaellenes és a fennálló társadalmi rend ellen irányuló kultúrproduktumot, irodalmi terméket stb. nem engedünk. Ez volt az a norma, amelyet mi a párt és az illetékes állami szervek számára – mint Központi Bizottság – meghatároztunk.

Itt jön azután ennek a kultúrpolitikának a realizálása. Egyszer már érintettem, most sem megyek bele a részletekbe. Mi ennek a közvetett, áttételes vezetési rendszernek vagyunk a hívei, amit nagyon sokféle formában a párt hivatalosan deklarált is. Mi nem a betiltás fegyverével akarunk harcolni, sem irodalmi produktumnál, sem színpadi műsorpolitikánál, sem könyveknél, sem hasonlónál – stílusirányzatot nem rendelhetünk el sem állami rendelettel, sem párthatározattal. Nekünk az a véleményünk: amilyen stílusirányzatot támogatunk, annak érdekében agítalunk, meggyőző munkát végzünk. Bizonyos, hogy állami, szervezett irányítás is folyik, a színház műsoráért felelős, meglehetősen önállóan dolgozó helyi vezetés, kiadópolitika stb. útján.

A stílusvita, elvtársak, az olyan, mint az előbb, amit a tudományos kérdésekről mondtam: be kell becsületesen vallani, hogy ezt is nagyon nehéz szavazattal eldönteni, hogy most ez a színdarab ilyen vagy olyan, vagy mi csoda – ezt szavazattal eldönteni rendkívül nehéz. Az rettenetes egészségtelen dolog, hogy ha valakinek az egyéni ízléséből és értelmezéséből párthatározat, állami politika lesz a kulturális területen. Mi ezt maximálisan elkerültük, és a jövőben is el fogjuk kerülni. Mert én az Önök szemében a párt vezető szervének tekintélyét sem szeretném csökkenteni. Én magam is néha részt veszek zártkörű bemutatón, ahol a PB Titkárság ott van, s a szünetben legalább tizennégyféle állásponttal találkozom – egyik szerint vacak, a másik szerint nagyszerű, azt lehetetlenség ilyen alapon eldönteni, és nem is szabad. (Szabó Pál: *Kinek a pap, kinek a papné.*) Ez már régi mondás.

⁵⁷ Kulturális életünk időszerű kérdései. I. m.

Szóval itt is a rendes, pártszerű és megfelelő megoldások hívei vagyunk, és ezt akarjuk. Van egy olyan szabály is – sajnos, nem érvényesül 100 százaléig – úgy mondjuk, azt mondjuk: kizárólag csak a művet nézze a kiadó vagy a szerkesztő, és semmi mást. És azt értékeli úgy, hogy kiadja vagy nem. Ezt nagyon nehéz így elérni. Meg kell az igazat vallani, mert ez a dolog természete, hogy néha talán még az íróknál sem minden darab az, amivé az alkotó szeretné tenni. A kiadónál vannak nevek, nem tudom micso-da, mi azt akarjuk, hogy magát a művet értékeljék, aszerint publikálják, azt gondoljuk, tulajdonképpen az íróknál is ennek kell érvényt szerezni. Tulajdonképpen ezzel az írói renomét is védjük.

Azután, hogy az irányítás részben a pártközpontból történik, részben az állami szervek vonaláról. De amennyire lehetséges, ilyen társadalmi demokratizmusnak is érvényesülni kell, és azon kívül a közvetlen felelősségnek. A színházigazgató a műsorpolitikáért, a kiadó a kiadványaiért felelős, mert ez a legegészségesebb, amit a szocialista gyakorlatból, saját gyakorlatunkból ki tudunk szűrni. Amikor szidják a minisztériumot, az nem veszélyes, ki lehet bírni. Ez a szervezett társadalom intézményei közé tartozik. Amikor van kit szidni, akkor van társadalom. Szidják. Amikor Amerikában voltam 1960-ban,⁵⁸ elvetődtem képtárba, múzeumba, hasonló helyekre, ahol nagy revelációval fogadtak, mint kommunistát, mert ilyenfajta érdeklődéssel nemigen találkoztak ott az ott lévő küldöttségek részéről. Megkérdeztem az egyik képtári műtörténész igazgatótól: mi a problémájuk? Nagyon gazdag anyaguk volt, sok magántulajdonban lévő műtárgy volt kiállítva, nagyon szép, gazdag képtáraik vannak. Azt mondja: egy problémánk van, nincs minisztérium, amelyik a kultúra kérdéseivel foglalkozna. *(Derűltség.)* Tisztelt Uram – mondtam –, minket azért átkoznak, mert van egy kulturális minisztériumunk. Bebizonyította, hogy kell egy ilyen minisztérium. Különben a kultúra teljesen esetleges, várospolitikustól függ, mecénástól függ, egyik városban van kulturális élet, a másikban nincs, egyikben jobb, hagyományos a másikban. Bebizonyította: kell egy kulturális minisztérium.

És itt szóvá tehető dolog, hogy azért mindkét oldalon akadnak, a másik oldalon is, bírálható dolgok. Kérem, tiszteljék a pártfunkcionáriust és az állami köztisztviselőket, mert én valakinek azt mondtam, egyik író kollegának: különösen az újságírók azt hiszik, a pártfunkcionáriusok, állami köztisztviselők azért vannak, hogy hibákat kövessenek el, az író meg újságíró azért, hogy meglássa és megírja. Köszönöm szépen az ilyen munkamegosztást. Ez nem egészen így van. Azonkívül, ha már kell ilyennek lenni, legalább értékeljük, akik arra adják a fejüket, hogy ezzel foglalkozzanak.

Itt nem akarok belemenni részletekbe, inkább csak az alapvető problémákat szerettem volna jelezni, amit körülbelül nagyjából, a gyakorlatban

⁵⁸ 1960. szeptember 7-én utazott el, 19-én óceánjárón érkezett Amerikába, és október 15-ig volt New Yorkban az a magyar ENSZ-küldöttség, amelyet Kádár János vezetett. A küldöttség részt vett az ENSZ közgyűlésén. Kádár János 1960. október 3-án beszédet is mondott.

is lehet látni, s amit szeretnénk persze fejleszteni és megfelelő formában értékesíteni a továbbiakban is.

Megemlíteném, mert ez régen politikai kérdés volt, a pártosság az irodalomban. Ez nekem ilyen egyéb problémám is, így is vetem fel itt. Borzasztó, mi vita volt e körül a kérdés körül. A magam részéről soha nem értelmeztem úgy a pártosságot az irodalomban, hogy azt jelenti, a regényírónak – azt hiszem, itt van Bakos elvtárs⁵⁹ – a VI. kerületi párttitkár határozatának megfelelően kell megírni a regényt. Soha sem értettem így. Hogy ha gondolkozott rajta valaki, nem is érthette így. Itt a pártosság más értelemben vetődik fel. De abban az értelemben mindig jogosnak tartottam, hogy az irodalomban, az írói vitában legyen pártosság, olyan értelemben, hogy általában a szocializmus irányába hajoljék, s hogy ha a társadalmi formációk konfliktusáról van szó, például olyasmiről, hogy egy adott országban a hatalom a munkásosztály vagy a burzsoázia kezében legyen, vagy egy adott ország visszanyeri a nemzeti függetlenségét és a szabadságát, vagy valamilyen másik imperialista ország elnyomja és kizsákmányolja, akkor itt már politikai értelemben is felmerül a pártosság igénye, abban az értelemben, hogy a kultúra művelői és az írók is legyenek pártosak, a munkásosztály oldalán és az imperializmus ellen.

Ezt én itt nem kritikaképpen mondom most a mi jelen viszonyainkra, csak ez régi vita volt, és még egyszer megemlítem, mert részben aktualitással is bír az ezutáni időkkel kapcsolatban. Mert amikor valahol zavarossá válik a helyzet – bizony, néha mi is hallunk a távirati irodák révén olyan hírről, hogy valahol valami kormányt megdöntöttek –, azt sem tudjuk, hogy most melyik a jobb: az-e, amelyet megdöntöttek, vagy az-e, amelyik megdöntötte. Ilyen a helyzet ma a világban. De amikor nyilvánvaló dologról van szó, akkor tartanunk kell magunkat ahhoz, amit legutóbb egy fiatal párttagunk, Lukács György⁶⁰ is nyilvános nyilatkozatában mondott, (*Derűlttség.*) hogy a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus a dolgozó nép érdekei szempontjából.

Lengyel József.⁶¹ Az a kérdés, hogy a legrosszabb szocializmus-e még?

⁵⁹ Dr. Bakos Zsigmond meghívását az indokolhatta, hogy az Írószövetség pártszervezete a VI. kerületi pártbizottság alá tartozott.

⁶⁰ Lukács György (1885–1971) 1945-ben a Szovjetunióból tért haza Magyarországra. Beválasztották a Magyar Tudományos Akadémia tagjai sorába, a budapesti egyetemen katedrához jutott, tanítványainak köre „budapesti iskola” néven ismert a filozófia történetében. 1949-ben a dogmatikus-sztálinista hivatalos vonal félreállította, 1956-ban reaktivizálódott, a forradalom alatt politikai szerepet vállalt, tagja lett a Nagy Imre-kormánynak. A szovjetek Romániába hurcolták, de 1957 áprilisában visszanyerte szabadságát. Revizionistának bélyegezték, háttérbe szorították, mígnem a reform időszakában, 1967-ben visszavették az MSZMP-be. Az átfogó reform híveként tett közéleti nyilatkozatokat.

⁶¹ Lengyel József (1896–1975) 1918-ban csatlakozott a kommunista mozgalomhoz. A tanácsköztársaság bukása után a bécsi emigrációt választotta. 1927–1930 között Berlinben, majd a Szovjetunióban élt. 1938 februárjában letartóztatták, 1939 májusában koholt vádak alapján elítélték. 1947 végén szabadult, a Moszkva melletti Alekszandrovban telepedett le. 1949 márciusában Szibériába száműzték. 1955-ben rehabilitálták, ezután tért vissza Budapestre. Haláláig gazdag irodalmi tevékenységet folytatott.

Kádár János: Az mindig kérdés. Csak azt hiszem, hogy a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a kapitalizmus.

Most valamit még egészen röviden a szorosán vett Írószövetség, íróink és irodalmunk helyzetéről, anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznék. Darvas elvtárs említette, hogy most öt éve bizonyos konszolidáltság állapotába jutottunk, amit azután vita követett, s azóta megint valamiféle tisztulás állt be, illetve a nyitott kérdések napirenden vannak, és megbeszélés tárgyát képezik. Én nem is a speciális irodalmi kérdésekhez szeretnék szólni, hanem ennek társadalmi összefüggéseihez, mégpedig abban az értelemben, hogy az Írószövetség, az írók közszereplésükkel és műveikkel, vagyis az irodalom útján most segítik-e a párt harcát, a szocializmus építésének folyamatát. És erre egyértelműen és habozás nélkül igennel tudok válaszolni. A mi íróinkra és irodalmunkra általában a közéleti érdeklődés és a közéleti témák jelenléte a jellemző. Most nem térek ki arra, mennyiben jogos az a kritika, hogy még inkább hogyan kellene ennek lennie, csak általánosságban szeretnék egyértelmű választ adni olyan értelemben, hogy jelenleg segíti az irodalom a szocializmus építésének folyamatát, ami azt jelenti, hogy ezt a közéleti érdeklődést és közéleti érdeklődésű alapállást meg kell őrizni és erősíteni kell az íróknál is és az irodalomnál is.

Ez természetesen száz százalékgig és egyértelműen minden egyes írónál soha sem lesz lehetséges, de nem is ez a cél. A cél az, hogy a magyar irodalom a szocializmus építését segítse elő, és saját eszközeivel vegye ki részét abból a harcból, amely itthon is folyik a maradiság ellen a haladásért, és folyik világméretben is. Ez az igény, és itt most ebből a szempontból jónak nevezem a helyzetet, mégpedig nem is abban az értelemben, ahogyan ez szóba került, amikor valamilyen nyugati publicisták azt mondták, hogy most a párt és az írók között fegyverszünet van, és ezért van csend. Azt gondolom, hogy egy normális folyamat megfelelő állomásán vagyunk, amikor bizonyos nézetek tisztázottak, bizonyos kérdések világosabbá lettek, és ha ilyen összefüggésekben is beszélek, mint párt és írók vagy irodalom, akkor is megvan a közös nevező. Ez számomra szubjektíve azt bizonyítja, hogy olyasfajta fellépések és magatartások, amelyeket bizonyos években bizonyos íróknál elítéltem, vagy elítéltem volna, ha ott vagyok, nem ártó szándékkal történtek, nem azért, mert az illető írók szemben álltak a szocializmussal, hanem a szocializmusnak egy nem helyes értelmezéséből vagy adott kérdés helytelen politikai megítéléséből következtek.

Úgy tartom, hogy az Írószövetség és az írók részéről sem volt ez semmiféle elvtelen kompromisszum – ahogyan Önök szeretik nevezni – a párttal. Ugyanígy nem volt a párt részéről sem semmilyen elvtelen udvarlás vagy ehhez hasonló, vagy megalkuvás, vagy kompromisszum, vagy bármi ehhez hasonló, amit úgy lehetne jellemezni, hogy mi is eldugtuk a bokor alá a fegyvereket, az írók is, és így most fegyverszünet van köztünk. Legjobb meggyőződésem szerint nem erről van szó, hanem arról, hogy megtaláltuk és mindjobban megtaláljuk közös tevékenységünk közös platformját.

Ez a véleményem, és ennek megfelelően a magam részéről csak üdvözölni tudom azokat a meghatározott és világos célokat, amelyeket az Írószövetség a jelen szakaszban maga elé tűzött, az „olvasó népért” mozgalmat, az írói szociográfiai célkitűzéseket, mert ez segíti a munkánkat, s általában úgy ítéljük meg, hogy ez a szocialista építés folyamatát viszi előre, és a szocialista kultúrát erősíti.

Egyébként mi nagyon jó szövetségesekre találunk egyes írókban, mégpedig összebeszélés, presszió, megvesztegetés vagy más ilyesmi nélkül a benünket foglalkoztató nagyon fontos közéleti kérdésekben. Ilyen volt például a népesedési probléma. Mi hatékony segítségnek tartjuk azt, amit egyes író elvtársak és általában az írók tettek nyilvános fellépés keretében is ezen a téren. Ilyen segítséget kapunk mi a munkaerkölcs kérdésében, és sok más fontos kérdésben. Mi ezt így is értékeli. Mi azt tartjuk, hogy ez nem elvtelen alapon jött létre, ez természetes, normális és organikus folyamat, s úgy gondolom, hogy kölcsönösen tudatosan építeni kell tovább ezt a szocialista együttműködést, amennyiben kollektíven használjuk ezt a két fogalmat: a párt és az írók. És természetesen beleértjük ebbe az írók szövetségét is.

Mindenki a maga foglalkozásának problémáit és nehézségét ismeri. Én saját foglalkozásomat és mindennapi munkámat nehéznek tartom, de ha van poszt, amivel még azt sem cserélném el, valószínűleg az Írószövetség tisztségviselője nem szeretné lenni (*derűltség*), mert olyan tekervényes, csűrös-csavaras dolgokat hoznak elő. De erről beszéljenek inkább csak ők. Az sem lehet túl könnyű dolog, itt vezető tisztséget betölteni.

Azzal, amit a szellemi és anyagi érdekvédelemről mondtak, én elvileg teljes mértékben egyet tudok érteni, és annak értelmes vitele hasznos valami. Nekünk is érdekünk osztársadalmi szempontból és a párt szempontjából, hogy az írók és az irodalom kérdései megoldást nyerjenek, mégpedig helyes megoldást mind a szellemi, mind az anyagi érdekvédelem kérdésében. De itt a legkülönbözőbb kérdések vannak. Nagyon nehéz azt mondani, hogy az író jól vagy rosszul van honorálva, mert – bocsássanak meg – az Önök munkája annyira sajátos, egyéni tevékenység, hiszen ritka kivételtől eltekintve itt nem megy a kollektív munka, hogy a jövedelemben is szóródások vannak, ezt a kérdést tehát ilyen sommásan, valami lapos sablonnal elintézni életveszélyes. Ha Önök egy rossz megoldási rendszert dolgoznak ki, többet fognak ártani az irodalomnak, mint amennyit segítenek, s az összes tagok el fogják átkozni Önöket az Írószövetségen belül. Ezt a kérdést nagyon komolyan és gondosan meg kell nézni.

Természetesen vannak más természetű anyagi problémák is. A szünetben például említették a lakáspótlék kérdését, szóvá téve, hogy azt csak általában szabályozták és nem a hivatás szempontjából, így aztán az íróra ugyanúgy vonatkozik, mint más emberre, pedig az író lakása valójában együtt a munkahelye is.

(Közbeszólás: *Igen, így van, a műhely.*) A műhely a munkahely. Ebben van valami igazság.

Én csak azt szeretném Önöknek megmondani, hogy ezt nem kereseti szempontból vetették ki, nem az írók megbüntetése céljából, ez eszébe se jutott senkinek, amikor a rendeletet alkották. Nem volt ilyesmi. Az egésznek más célja van. Az állam ezen nem keres, lehet, hogy az adminisztráció elviszi a harmadát. Az volt a cél: van egy, az áltagnál jobban kereső réteg társadalmunkban, amely áll ilyen kistőkésékből, az úgynevezett maszekokból és bizonyos szabad foglalkozású emberekből. Ezt is meg kell mondani – orvos kategóriából. Egyszerűen arról volt szó, hogy még ezeknél többször nagyobb számban családok a tényleges szükségletnél nagyobb lakásteret tartanak birtokban. Ez volt az igazi kiindulópontunk, és érezhető anyagi terhet akarunk kiróni. Azt mondjuk: aki nem bírja, menjen kisebb lakásba, aki bírja, legalább fizessen érte. De semmiféle íróellenes dolog ebben nem volt. Ha ezt indokoltnak tartják, kérem, vessék fel, és foglalkozni kell vele. Vagy esetleg más kérdésekkel összefüggésben kell ezt vizsgálni. Ezzel én nem is folytatom a részleteket.

Még egyszer szeretném megmondani, hogy mi nem tapasztaltunk semmiféle elvtelen udvarlást vagy hízelgést az írók részéről a pártközpont irányában. Ezt, amit én itt el tudtam mondani, ezt sem udvariasságból vagy megfélemlítettségéből mondtam, habár itt most kisebbségben vagyunk. *(Derültség.)*

Ez a tapasztalatunk, ez a meggyőződésünk. Ezt örvendetes dolognak tartom, nemcsak egyszerűen a párt és az írók szempontjából, az irodalmi élet szempontjából jó, hanem ez az, ami kell a mi munkásosztályunknak és népünknek, hogy ezt az alapvető kérdést együtt elősegíthessük, a mi kettőnk dolga, hogy megoldjuk.

A jegyzőkönyv lelőhelye: *Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár 765. f. 85. ő. e. – Géppel írt másodlat.* – A szövegből a gyorsírók vagy szövegleírók szövegét elhagytuk.